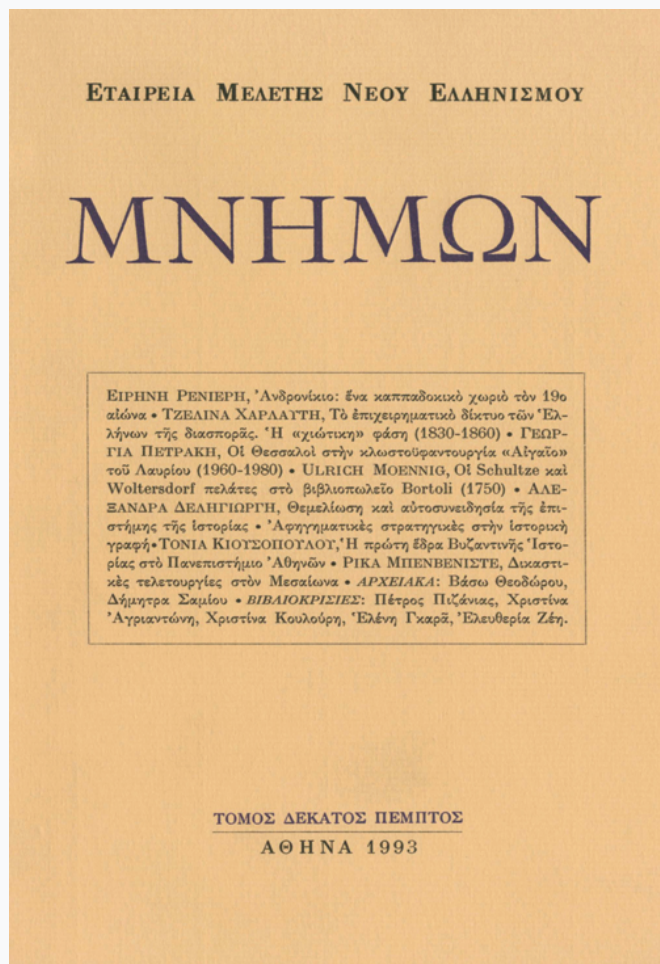

Μνήμων

Τόμ. 15 (1993)

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ

doi: [10.12681/mnimon.327](https://doi.org/10.12681/mnimon.327)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ Α. (1993). ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. *Μνήμων*, 15, 175-209. <https://doi.org/10.12681/mnimon.327>

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

I.

*Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀνθρώπινης
δυστηχίας.*

P. Κενώ, *Ἱστορίας πρότυπον*, κεφ. Α'.

Καμιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ τόσο ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτήρας ὅσο τῆς Ἱστορίας. Γιὰ ἓνα μακραίωνα διάστημα, ἡ θέση τῆς ἦταν διπλά στὴν ποίηση καὶ τὸ μῦθο καὶ χρειαζόταν μιὰ μούσα νὰ ἐμπνεύσει τὴ συγγραφή τῆς. Κι ἐνῶ, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ Ἱστορία περνᾷ ἀπὸ τὴν προ-ἐπιστημονικὴ στὴν ἐπιστημονικὴ τῆς κατάστασι, τὸ πρόβλημα τῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἐγκυρότητος τῆς γνώσης ποὺ παράγεται στὸ πεδίο τῆς ἐξακολουθεῖ καὶ προκαλεῖ ἐπιστημολογικὰς συζητήσεις καὶ ἔριδες.

Φαίνεται ὅτι γιὰ νὰ δοθεῖ ἓνα τέλος στὶς διαμάχες γιὰ τὸν ἐπιστημονικὸ ἢ ὄχι χαρακτήρα τῆς Ἱστορίας, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποσαφηνίζουμε τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ξεσποῦν κάθε φορά. Μιὰ ριζικότερη λύσις θὰ ἦταν νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα πῶς ἔγινε δυνατὴ ἡ συγκρότησις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ τὴν ἀπαντήσουμε.

Θεωροῦμε σκόπιμο κι ἀναγκαῖο νὰ θέσουμε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα γιὰτὶ μὲ τὴν ἀπάντησή του, δημιουργεῖται ἓνα πλαίσιο αὐτοσυνειδησίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβληματισθοῦμε παραπέρα γιὰ τὴ δυνατότητα συγκρότησις μιᾶς ἐπιστημολογίας ἀντι-αναγωγικῆς καὶ ἐνωτικῆς στὸ πνεῦμα τῆς ποὺ θὰ εἶναι σὲ θέσι μὲ τίς ἀναλύσεις τῆς νὰ συμβάλει στὴ λύσι μεθοδολογικῶν καὶ θεωρητικῶν ζητημάτων ποὺ χρονίζουν στὸ πεδίο αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν.

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἡ στρατηγικὴ ποὺ ἀκολούθησε ὁ Kant παραμένει μιὰ ὑποδειγματικὴ ἐπιστημολογικὴ παρέμβασις προκειμένου νὰ διευθετηθοῦν ζητήματα ποὺ κινδυνεύουν νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ μιὰ χρόνια παθολογικὴ κατάστασι τῆς ἴδιας τῆς σκέψης ποὺ τὰ θέτει γιὰ νὰ τὰ λύσει καὶ καθοδὸν τὰ θέτει ἀπλῶς καὶ μόνον γιὰ νὰ τὰ θέσει.

Ὁ Kant γιὰ νὰ δώσει ἓνα τέλος στὶς ἔριδες γύρω ἀπὸ τὴ νομιμότητα τῆς

παλιᾶς μεταφυσικῆς ποὺ γινόταν ἄλλοτε στόχος πολεμικῆς κι ἄλλοτε ἀντικείμενο ὑπεράσπισης καὶ προκειμένου νὰ ἀνοίξει τὸ δρόμο γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς νέας μεταφυσικῆς ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, ὄντας ὁ ἴδιος πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀξία της, ἔθεσε ἐρωτήματα ἐκ πρώτης ὕψους ἄσχετα μὲ τὴ Μεταφυσική, ὅπως τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὲς οἱ ἐπιστῆμες τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς, σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐπιστῆμες ἔδιναν ἤδη ἐμπρακτὰ τὴν ἀπάντησή.

Τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἔτσι ὅπως τὰ θέτει ὁ Kant στὸ πεδίο τῆς γνωσιοθεωρίας, δὲν εἶναι ρητορικά. Ἀποσαφηνίζοντας τὴ λογικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ διερευνώντας τὰ ὅρια τῶν γνωστικῶν τους δυνατοτήτων, ὁ Kant διαμόρφωνε ἓνα πλαίσιο αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς του, ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ θέσει καὶ ν' ἀπαντήσει ἓνα ὡς τότε ὄντως ἀναπάντητο ἐρώτημα, ποὺ ἀφοροῦσε τὴ δυνατότητα μιᾶς μελλοντικῆς ἐπιστημονικῆς μεταφυσικῆς.

Ἕνας τέτοιος ἐλιγμὸς ἀπαίτησε τὸ μόχθο τῆς συγγραφῆς τῆς *Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, ἀλλὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκπλήρωσε μὲ τὸν καλῦτερο δυνατό τρόπο τὸν προορισμό του. Ἔδωσε ἓνα τέλος ριζικὸ κι ἀμετάκλητο στὴ διαμάχη γιὰ τὴν ἀξία τῆς παλιᾶς δογματικῆς μεταφυσικῆς ἀναπτύσσοντας ἓναν γόνιμο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ δυνατότητα νὰ πάρει τὴ θέση της μιὰ ἐπιστῆμη ἱκανὴ νὰ μᾶς γνωρίζει τὴν ὁλότητα τῆς δυνατῆς (ἀνθρώπινης) ἐμπειρίας. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ θεωρητικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς νέου λογικοῦ ὄργανου ἱκανοῦ νὰ παρακολουθεῖ τὰ φαινόμενα στὴν ὁλότητά τους καὶ στὴ δυναμικὴ τους πορεία μέσα στὸ χρόνο.

Τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο στὴ βάση τοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ νέου διαλεκτικοῦ ὄργανου, θεμελιώθηκε μέσα στὸ *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ μιὰ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας ἱκανὴ ὅχι μόνο νὰ ἐξιστορεῖ ἀλλὰ νὰ ἐξηγεῖ φαινόμενα ἱστορικῆς τάξης, ἀνέλαβε νὰ ἀποσαφηνίσει ὁ Althusser, στὸ *Lire le Capital*. Μὲ τὸ ἐγχείρημά του, ὁ Althusser ἀπέβλεπε στὴ συγκρότηση μιᾶς μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς ἐπιστημολογίας.

Τὸ θέμα ὥστόσο τῆς συγκρότησης μιᾶς διαλεκτικῆς ἐπιστημολογίας —ἱκανῆς ν' ἀντιστέκεται στὸν ἀναγωγισμό καὶ στὶς ἄμετρες γενικεύσεις τοῦ θετικισμοῦ— δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔκλεισε γιατί χρειάζεται νὰ συζητηθοῦν παραπέρα ζητήματα ποὺ ἄφησε ἀνοιχτά ἢ ποὺ δὲν ἔλυσε ἡ ἐπιστημολογικὴ παρέμβαση τοῦ Althusser.

Ὁ Althusser ἀπέφυγε νὰ θέσει τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶχε ἀπαντηθεῖ μέσα στὸ *Κεφάλαιο*. Ἐτσι αὐτὸ ποὺ προσπάθησε νὰ κάνει ὁ ἴδιος ἦταν ν' ἀποκρυπτογραφήσει τὴν ἀπάντησή ποὺ ἔδινε ὁ Marx, προσαρμόζοντάς την, ἀλλὰ καὶ περιορίζοντάς την ὡς ἓνα βαθμὸ στὴν ἐπιστημολογικὴ γλώσσα ποὺ καλλιέργησε ὁ δομισμός.

Ὡστόσο, στὸ Κεφάλαιο, τὸ πρόβλημα ποὺ θέτει καὶ στὸ ὁποῖο δίνει μιὰ λύση ὁ Marx δὲν εἶναι ἐπιστημολογικό, ἀλλὰ ἐπιστημονικό. Δὲν ἀφορᾷ, δηλαδή, δυνατότητα θεμελίωσης τῆς ἐπιστήμης τῆς ιστορίας, ἀλλὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δομεῖται καὶ λειτουργεῖ ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς του. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος ποὺ μέσα στὸ ἔργο αὐτὸ θεμελιώνεται ἡ ἐπιστήμη τῆς ιστορίας. Μιὰ ἐπιστήμη γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ, χρειάζεται νὰ θέσει ἢ νὰ λύσει ἐπιστημονικὰ προβλήματα ποὺ δὲν ἔχουν τεθεῖ ἢ δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τὴ λύση τους, πράγμα ποὺ κρατᾷ τὶς προσεγγίσεις τῆς σὲ μιὰ προ-επιστημονικὴ κατάσταση.

Τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐπιστήμη εἶναι ἓνα ἐρώτημα ποὺ τὸ θέτουμε ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐφόσον ἔχει ἤδη θεμελιωθεῖ ἡ ἐπιστήμη αὐτή. Διαφορετικά, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὸ ἀπαντήσουμε, ἀκριβῶς ὅπως ἀδύνατο στάθηκε τελικὰ νὰ ἀπαντήσει ὁ Kant στὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ, ἡ συγκρότηση τῆς ὁποίας μόνο μετὰ τὸν Kant, μὲ τὸν Hegel, ἔπαψε νὰ ἀποτελεῖ μελλοντικὴ κατάκτηση τοῦ πνεύματος.

Παρ' ὅλ' αὐτά, τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης μιᾶς ἐπιστήμης, εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ φυσικὴ εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ιστορικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἀντιμετωπίζεται στὸ πλαίσιο τῆς μετα-ἐπιστήμης. Γιατὶ στὸ πλαίσιο τῆς μετα-ἐπιστήμης, τὸ μόνο ἐρώτημα στὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε μὲ ἐπάρκεια ἀφορᾷ τὸν τρόπο λειτουργίας ἑνὸς ὀρισμένου ἐπιστημονικοῦ μοντέλου, στὸ πλαίσιο μιᾶς ἤδη θεμελιωμένης ἐπιστήμης. Βέβαια, ὁ Althusser ἐπιχείρησε νὰ φωτίσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ ἐπιστήμη τῆς ιστορίας, παρακολουθώντας τὴν μέσα στὸ Κεφάλαιο ὅπου ἐγκαινιάζεται ἡ ἐπιστήμη τῆς ιστορίας. Τοὺς ὅρους, ὥστόσο, θεμελίωσής τῆς δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς φωτίσουμε, περιορίζοντας τὴν προσέγγισή μας ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ὅσο μνημειώδες κι ἂν εἶναι.

Αὐτὸ ποὺ ἰσχύει γιὰ κάθε ἐπιστήμη καὶ γενικότερα γιὰ κάθε ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης πράξης —τὸ γεγονὸς νὰ ἔχει πίσω της μιὰ ἱστορία μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία τὴν ἀνασύρει ὁ μελετητής— δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ιστορικὴ ἐπιστήμη. Βέβαια, αὐτὴ ἡ ἀναπότρεπτη συνθήκη περιπλέκει τὰ πράγματα στὴν περίπτωση τῆς Ἱστορίας, μιὰ καὶ διερευνώντας τὴ θεμελίωσή της, οὐσιαστικὰ διερευνοῦμε τὴν ἱστορία τῆς σκέψης μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναδύεται. Παρ' ὅλ' αὐτά, δὲν κινδυνεύουμε νὰ ἐμπλακοῦμε σ' ἓνα φαῦλο κύκλο, ὅχι μόνο γιατί σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορικότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἡ ιστορικὴ ἐπιστήμη ἐλάχιστα ἔχει καταφέρει νὰ καταγράψει καὶ πολὺ περισσότερο νὰ ἐξηγήσει, ἀλλὰ κυρίως γιατί διερευνώντας, πέρα ἀπὸ τὴ λειτουργία της, τὸν τρόπο θεμελίωσης τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης, δὲν χρειάζεται νὰ διατρέξουμε τὴν ἱστορία τῆς Ἱστορίας. Αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ οὐδύσεια μὲ ἀνυπερβλητὰς δυσκολίες καὶ χωρὶς τέλος, πράγμα ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ γνωρίζουμε ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ τὸ ἀποφύγουμε.

Διερευνώντας τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε δυνατὴ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη, ἐπιχειροῦμε νὰ συμπληρώσουμε καὶ νὰ διορθώσουμε τὸ ἐγχείρημα τοῦ Althusser.

Ὁ Althusser περιορίζοντας τὸ πεδίο τῆς διερεύνησής του στὸ Κεφάλαιο, ὑπαινίχθηκε ὅτι ἡ νέα ἐπιστῆμη ποὺ ἐγκαινιάζει ὁ Μάρξ εἶναι καρπὸς μιᾶς ἐπιστημολογικῆς τομῆς ποὺ ἔγινε στὸ σῶμα τῆς ἤδη ἰσχύουσας ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του. Τὸ πῶς ἔγινε, σὲ ποιοὺ ἀκριβῶς πεδίο ἔγινε καὶ γιατί ἔγινε αὐτὴ ἡ τομὴ ἐλάχιστα διευκρινίζεται στὰ γραπτὰ ποὺ ἀφιερώνει στὸ ζήτημα αὐτό. Τὸ σωστότερο θὰ ἦταν νὰ ποῦμε ὅτι συσκοτίζεται μιὰ καὶ ὁ Althusser ὅταν ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει ἐξηγήσεις πάνω στὸ βασικὸ αὐτὸ ζήτημα, στρέφεται ἀποκλειστικὰ στὰ πρῶτα κείμενα τοῦ Μάρξ γιὰ νὰ τὰ θεωρήσει ἰδεολογικά, τοποθετώντας ἔτσι τὴν ἐπιστημολογικὴ τομὴ μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἔργο τοῦ Μάρξ τὸ ὁποῖο ἀπὸ ἰδεολογικὸ ποὺ εἶναι ἀρχικὰ μετατρέπεται σὲ ἐπιστημονικὸ μὲ τὴ μεσολάβηση μιᾶς πολιτικῆς κυρίως ὀρίμανσης τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὅμως, ἡ ἐπιστημολογικὴ τομὴ μετατρέπεται σὲ μιὰν ἀδιαμεσολάβητη —κι ἐπομένως ἀκριτὴ— μετάβαση ἀπὸ τὴν ἰδεολογία στὴν ἐπιστῆμη. Γιατὶ τὸ γεγονὸς τῆς πολιτικῆς ὀρίμανσης τοῦ Marx συνιστᾷ ἓναν ἐξω-θεωρητικὸ ὄρο ποὺ δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ μετατρέψει ἓνα ἰδεολόγημα σὲ θεωρία. Ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἡ πολιτικὴ ὀρίμανση εἶναι ἀποτέλεσμα ὅχι μόνο βιωματικῆς ἀλλὰ καὶ κριτικῆς καὶ θεωρητικῆς ἐμπειρίας. Χρειάζεται ἐπομένως νὰ ἀποσαφηνισθοῦν οἱ θεωρητικοὶ ὄροι ποὺ διαμεσολαβοῦν γιὰ νὰ γεννηθεῖ μιὰ καινούρια ἐπιστῆμη μέσα στὸ σῶμα τῆς ἤδη ἰσχύουσας.

Αὐτὸ ποὺ παρέλειψε νὰ κάνει ὁ Althusser ἦταν νὰ ἀναφερθεῖ στίς θεωρητικὲς προϋποθέσεις ποὺ ἔκαναν δυνατὴ τὴ συγγραφὴ τοῦ Κεφαλαίου. Ἄν τὸ ἔκανε, θὰ ἐρχόταν ἀντιμέτωπος μὲ ἀλλεπάλληλες κριτικὲς ποὺ ἀσκήθηκαν πάνω στὴ λογικὴ τῆς ἰσχύουσας μηχανιστικῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἐτοιμάζουν τὸν μετασχηματισμὸ τῆς. Γιατὶ, ἡ γνωστικὴ ἐπανάσταση ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ θεμελίωση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, δὲν ἔγινε μέσα σὲ μιὰ νύχτα οὔτε στὸ πλαίσιο τῆς δοσμένης ὥς τότε ἱστοριογραφικῆς πρακτικῆς. Αὐτὸ τὸ γνωρίζει ὁ Althusser. Αὐτὲς οἱ ἀλλεπάλληλες κριτικὲς ἐπεμβάσεις σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ λογικὴ καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς μηχανιστικῆς ἐπιστήμης ἔγιναν στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικότερα στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης.

Ὁχι μόνον οἱ μαρξιστὲς ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ μαρξιστὲς ἐπιστημολόγοι ἀκολουθώντας τὴ θετικιστικὴ παράδοση, αἰσθάνονται ἀμήχανοι, ὅταν πρόκειται νὰ σκεφτοῦν τὰ σύνορα ποὺ χωρίζουν τὴν ἐπιστημονικὴ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη. Γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐπιστημολόγων, τῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐπιστήμης, ἡ φιλοσοφία ὅταν δὲν παράγει ἰδεολογήματα, παράγει ἰδέες ποὺ γίνονται ὑποστηλώματα τῆς κουλτούρας μιᾶς ἐποχῆς ἄσχετα ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει καλὰ διαχωρισμένα ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Ἡ τελευταία, μὲ τὴ γνώση ποὺ παράγει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐξασφαλίζει τὰ ὑποστη-

λώματα του πολιτισμού που επίσης διαθέτει μια εποχή. Έτσι, όσο βαθιάεινέ ο τεχνικός χαρακτήρας του σύγχρονου πολιτισμού τόσο καθοριστικότερης σημασίας κρίνεται τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Περιορίζοντας τὴ φιλοσοφία σὲ παραγωγὸ ἰδεολογιῶν ἢ κουλτούρας, οἱ ἐπιστημολόγοι —ἀπολογητὲς κατὰ κανόνα πλέον τοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης— ὑποβαθμίζουν (στὴν πραγματικότητα θάβουν κυριολεκτικά) τὸ κριτικὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἐπιτελέσει ἡ φιλοσοφία στὸν τομέα τῆς θεωρίας τῆς γνώσης.

Τὸ ἔργο της, σ' ὁλόκληρη τὴν πορεία ποὺ διαγράφει ἡ ἑλληνοδυτικὴ σκέψη, εἶχε σὰν στόχο ὄχι μόνο νὰ κατανοήσει καὶ νὰ ἀφομοιώσει τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη ἀλλὰ καὶ νὰ συζητήσει τὴ λογικὴ της μὲ σκοπὸ νὰ τὴν διορθώσει ἢ νὰ διευρύνει τὶς δυνατότητές της. Αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζουν πρόθυμα οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐπιστήμης γιὰ μιὰ περίοδο ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ἄλλοτε μὲ βία κι ἄλλοτε βεβαιασμένα ἡ φιλοσοφία ἐξαναγκάζεται νὰ παίξει ἕναν ρόλο, στὸν ὁποῖο, ἱστορικὰ τουλάχιστον, δὲν περιορίστηκε, στὸ ρόλο τοῦ ἀπολογητῆ τῆς ἐπιστήμης. Γιατί, ἂν δοῦμε πῶς ἔγινε δυνατὴ ἡ γνωστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 16ου-17ου, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ τηλεσκοπίου δὲν εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ τὴν ἐξηγήσει. Τὶς θεωρητικὲς της προϋποθέσεις θὰ πρέπει νὰ τὶς ἀναζητήσουμε σὲ μιὰ προ-ἐπιστημονικὴ σκέψη (προ-ἐπιστημονικὴ γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα) ποὺ καλύπτει μιὰ μεγάλῃ χρονικὴ διάρκεια, ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα ὡς τὸ τέλος τῆς Ἀναγέννησης, καὶ ἡ ὁποία ἀνήκει καὶ στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστῆμη. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ στὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καὶ μετὰ, μέσα στὸ ἴδιο (τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν) ἀκριβῶς πεδίο στὸ ὁποῖο συντελέστηκε καὶ ἡ γνωστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 16-17ου αἰώνα. Ἄν δὲν τὸ κάνουμε, θὰ συνεχίσουμε νὰ διερευνοῦμε τὶς φιλοσοφικὲς συνέπειες τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. καὶ μετὰ, ἀγνοώντας τὶς φιλοσοφικὲς τοὺς προϋποθέσεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὥστόσο, ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἔχει ὡς τώρα γραφεῖ, οὐσιαστικὰ εἶναι σὰν νὰ διακόπτεται στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. καὶ νὰ ξαναρχίζει στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὶς ἀναφορὲς τοῦ Bachelard στὴν ἀντικαρτεσιανὴ ἐπανάσταση ποὺ συντελεῖται, τὴν περίοδο αὐτῇ, στὸ πεδίο τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Δημιουργοῦμε ἔτσι τὴν λανθασμένη ἀντίληψη ὅτι τὸ νέο ἐπιστημονικὸ πνεῦμα ποὺ διαμορφώνεται μέσα στὸν 20ὸ αἰώνα ἔχει τὶς ρίζες τοῦ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πράγμα ποὺ προδιαγράφει ὡς μοιραῖο καὶ ἀναπότρεπτο τὸν τεχνολογικὸ προσανατολισμὸ ὄχι μόνον τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀλλὰ καὶ τῆς κουλτούρας μας.

Ἡ τελευταία, ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκεφτόμαστε, αἰσθανόμαστε κι ἐνεργοῦμε, χάνει τὰ ἐρείσματά της καὶ περιορίζεται σ' ἕνα ρόλο ὁλοένα καὶ πιὸ διακοσμητικὸ, ξένο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. Ὅσες φορὲς πάλι ὁ ρόλος της δὲν θεωρεῖται διακοσμητικὸς, αὐτὸ συμβαίνει γιατί χάνοντας τὴν ἐλευθερίαν ποὺ κατὰ κανόνα ἀναλαμβάνει νὰ ἐκφρά-

σει, τὸ μόνο ποὺ κάνει εἶναι νὰ μᾶς βοηθᾷ νὰ εὐθυγραμμισθοῦμε στὶς ἀπαιτήσεις καὶ στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν, συμφιλίωνοντάς μας μὲ τὶς ἀξίες ποὺ ἀναδεικνύει ὁ ἐργαλειακὸς τρόπος ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας ὅχι μόνο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐργασίας γενικότερα καὶ τῆς ζωῆς.

Ἀποσιωπώντας τὶς διεργασίες ποὺ συντελοῦνται στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, στὸ διάστημα τῶν δυὸ αἰώνων ποὺ μεσολαβοῦν (πράγμα ποὺ κάνει κι ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐπιστημολόγος, ὁ ἓνας μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι τὸ πεδίο αὐτὸ δὲν ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη κι ὁ ἄλλος μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἔχει ἐνσωματωθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου σ' αὐτήν), εἶναι σὰ νὰ παραγράφουμε τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἐξακολουθήσει νὰ παίζει ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ δημιουργία νέων σχημάτων καὶ νέων τρόπων, σὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐπίπεδα ζωῆς ὅπου ἡ ἀναζήτηση εἶναι συστατικὸ τῆς ἀνθρώπινης δράσης.

Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, ἀποτελεῖ τὴν ἐνδιάμεση ζώνη μεταξὺ τῆς λεγόμενης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ὁ χώρος ὅπου ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη διαλέγεται μὲ τὴν ἐπιστήμη ὅχι μόνο γιὰ νὰ μάθει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τρόπους νὰ σκέπτεται, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀναλύσει τὰ πεπραγμένα της τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τὰ δικά της, στὴ συνέχειά.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης εἶναι ὁ τόπος ὅπου ξεριζώνονται οἱ προλήψεις καὶ καταρρέουν τὰ ἰδεολογήματα, ἀφοῦ σ' αὐτὸν τὸν τόπο συντελεῖται ἡ ἀναμέτρηση τῆς ἀλήθειας μὲ τὴν πλάνη, κάθε φορά, τὸ ἴδιο δραματικότερη ἀπὸ ποτέ. Ἄν αὐτὸς ὁ τόπος λειτουργήσῃ πράγματι ὡς τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς σκέψης, εἶναι γιὰ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἐνῶ ἔχει τὴν ἀπαρχή του σὲ διαδικασίες ἄρνησης, χρειάζεται διαδικασίες συναίνεσης γιὰ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, πράγμα ποὺ ἀπαιτεῖ τόσο χρόνο καὶ κόπο ὥστε εὐκόλα δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πλάνη διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια. Ἡ τελευταία, ὅπως συνέβηκε στὴν ἐποχὴ μας, καταντᾷ γιὰ τὴν κοινὴ συνείδηση μιὰ σκιά ποὺ ξοπίσω της τρέχουν κάποιοι πλανεμένοι ἀπὸ τὸ φάντασμά της φιλόσοφοι. Γιὰ τὸ οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἀναλαμβάνουν ὕστερα ἀπὸ τὸ κριτικὸ —φιλοσοφικὸ— ξεκαθάρισμα τῆς πλάνης, νὰ τὴ φέρουν στὸ φῶς, σπεύδουν νὰ δηλώσουν, μετριάζοντας τοὺς τόνους, ὅτι αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ἐπιστημονικὲς τοὺς προτάσεις δὲν εἶναι ἡ συμφωνία τους μὲ τὰ πράγματα αὐτὰ καθεαυτὰ καὶ ὡς ἔχουν, ἀλλὰ μόνον ἡ συμφωνία τους μὲ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ἴδια τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη. Κι ἐπομένως, αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὶς προτάσεις τοὺς δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ ἡ βεβαιότητα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦν τὴν ἰσχὺ τοὺς αὐτὲς οἱ προτάσεις.

Ἀποσιωπώντας αὐτὴ τὴν ἐνδιάμεση ζώνη μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἀλήθειας καὶ πλάνης, ποὺ εἶναι ἡ θεωρία τῆς γνώσης ὡς ἡ κατεξοχὴν μορφὴ κριτικῆς σκέψης, μετατρέψαμε τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας σὲ ἀναζήτηση ἐνὸς φαντάσματος, γιὰ νὰ

βάλουμε στη θέση του κάτι ὅχι πιὸ συγκεκριμένο ἀλλὰ πιὸ ἀπτό, δραστικό καὶ προσοδοφόρο ὅπως εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς ἰσχύος. Κι αὐτὸ συνέβηκε μέσα ἀπὸ τὴ βαθμιαία ὑποβάθμιση καὶ συρρίκνωση αὐτῆς τῆς ἐνδιάμεσης ζώνης μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης πού εἶναι ἡ θεωρία τῆς γνώσης, πεδίο, ὅπως εἶπαμε, ἀναμέτρησης τῆς ἀλήθειας μὲ τὴν πλάνη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, εἶναι σὰ νὰ παλεύαμε ἐπὶ αἰῶνες μὲ τὰ ζιζάνια πού φυτρώνουν στὰ χωράφια τῆς γνώσης μ' ἓνα μαχαίρι πού συνεχῶς τελειοποιούσαμε καὶ φροντίσαμε νὰ τὸ στομώσουμε, ὅταν, κάποια στιγμή, μπερδέψαμε τὸ στάρι μὲ τὰ ζιζάνια.

Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ ξεχασμένο ἐν πολλοῖς καὶ γιὰ τὸν ἱστορικό τῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ τὸν ἐπιστημολόγο πεδίο μποροῦμε ὅχι μόνο νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα πῶς ἔγινε δυνατὴ ἡ συγκρότηση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσουμε μιὰν ἀπάντηση. Γιατὶ, ὅπως εἶπαμε, ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα δὲν μποροῦμε νὰ τὸ φέρομε σὲ πέρας στὰ ὅρια μιᾶς ἐπιστημολογίας πού περιορίζεται στὸ ρόλο τῆς μετα-ἐπιστήμης ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸ πλαίσιο μιᾶς ἱστορίας τῶν ἱστοριῶν πού ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα.

Μιὰ ἱστορία τῶν ἱστοριῶν πού ἔχουν γραφεῖ ὡς σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσει σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα γιατί δὲν μπορεῖ νὰ τὸ θέσει. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ θέσει γιατί δὲν διαθέτει τὰ μέσα γιὰ νὰ ξεπεράσει τὸ ὅριο πού τὴν περιορίζει σὲ μιὰ πρακτικὴ ἐξιστόρησης τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ συλλάβει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναδύεται αὐτὴ ἡ νέα ἐπιστήμη ὥστε νὰ φωτίσει τὴ λογικὴ τῆς.

Μιὰ ἱστορία ἐξἄλλου πού ἀπαριθμεῖ καὶ περιγράφει τὶς διάφορες ἱστορικὲς σχολές πού ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ὡς σήμερα στὸ πεδίο πού ὀρίζει ὁ γενικὸς κλάδος τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἐπίσης σὲ θέση νὰ φωτίσει τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Γιατὶ ἐνῶ μπορεῖ νὰ ἀπεικονίσει τὴν κατὰσταση ἀντιδικίας ἀνάμεσα σὲ ἀσυμβίβαστα ἢ ἀντιθετικὰ παραδείγματα ἱστορικῆς προσέγγισης καὶ νὰ συζητήσει τὶς ἔριδες στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται, στὸν ἀγῶνα γιὰ ἐπικράτηση πού ἀναλαμβάνουν μόλις τεθοῦν σὲ ἐφαρμογή, δὲν εἶναι ὥστόσο σὲ θέση νὰ πάει στὴν καρδιά τοῦ προβλήματος καὶ νὰ ἀποσαφηνίσει τοὺς λόγους πού προκαλοῦν τὶς ἔριδες αὐτὲς καὶ τὶς διεργασίες ἢ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν διεργασιῶν πού τροφοδοτοῦν τὴν διαιώνισή τους. Ὡς παράδειγμα θὰ μπορούσε νὰ ἐπικαλεστεῖ κανεὶς τὸ ἐγχεῖρημα τοῦ Γκ. "Ίγκερς στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *Νέες κατευθύνσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστοριογραφία* (1991) νὰ ἀποσαφηνίσει τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τῆς ἱστορίας, ἀνατρέχοντας στὴν ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας. Ἡ ἀναδρομὴ αὐτὴ τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρίαν νὰ φέρει ἐπὶ σκηνῆς ὅλες τὶς τάσεις καὶ τὰ ἱστοριογραφικὰ παραδείγματα πού ἀναπτύχθηκαν τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία θεσμοθέτησης τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, ἀλλὰ δὲν τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξηγήσει τὴ στροφὴ πού παρατηρεῖται ἀπὸ τὴ μιὰ τάση στὴν

άλλη ή από τὸ ἓνα παράδειγμα στὸ ἄλλο μὲ στόχο πάντα τὸν ἀναπροσδιορισμὸ τῆς «ἐπιστημικότητας» τῆς ἱστορίας. Ἡ στροφὴ λ.χ. τοῦ M. Weber ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ στὴν ἐξηγητικὴ μέθοδο κινδυνεύει νὰ ἀποδοθεῖ, λανθασμένα, στὴν θετικιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν «ἐπιστημικότητα» τῆς ἱστορίας ἢ ἀπλῶς στὴν ἀνάπτυξη τεχνικῶν τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἰγκερς στὴν μαρξιστικὴ προσέγγιση, τὰ μεθοδολογικὰ γνωρίσματα τῆς ὁποίας καταγράφονται μὲ πιστότητα, ἀλλὰ δὲν ἐξηγοῦνται, ὅσο δὲν ἀποσαφηνίζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο διαμορφώνεται ἡ λογικὴ καὶ ἡ προβληματικὴ τῆς θεωρίας στὴν ὁποία ἀποδίδονται.

II.

Ἡ τάση νὰ θεωροῦμε τὴν ἱστορία κι ἐπομένως καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἢ τὴν ἱστορία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἰδικότερα ὡς ἐξιστόρηση, συντηρήθηκε στὸ πεδίο τοῦ θετικισμοῦ. Ὁ θετικισμὸς, ἕως πρόσφατα, θεωροῦσε ὅτι ἡ γνώση παίζει ἓνα ρόλο ἀνάλογο μὲ αὐτὸν ποὺ παίζει τὸ κεφάλαιο μέσα στὴ σύγχρονη οἰκονομία. Ὑποστήριζε δηλαδὴ ὅτι ἡ γνώση ἀκολουθεῖ κι αὐτὴ μιὰ πορεία ἀνάπτυξης ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας συσσώρευσης.

Τόσο ὁ κλασσικὸς ὅσο καὶ ὁ σύγχρονος ἐμπειρισμὸς ποὺ στηρίζουν τὴ θετικιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ἀντλήσαν τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς τῆς συσσώρευσης καὶ συνακόλουθα τῆς συνέχειας, τῆς ὁμοιογένειας ἢ τῆς μέγιστης δυνατῆς γενίκευσης, μὲ βάση τὶς ὁποῖες κινοῦνται, ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἀντιμετωπίζοντας, ὅμως, τὴν ἀνάπτυξη αὐτὴ ἀνιστορικά, ἀντὶ νὰ συνάγουν ἀπ' αὐτὴν τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς ποὺ ζητοῦσαν νὰ ἐπικυρώσουν, τὶς προβάλλουν πάνω της.

Χρειάστηκε ἐπιστημολόγοι ὅπως ὁ Koyre ἢ ὁ Bachelard νὰ σκεφτοῦν πάνω στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συντελέστηκε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν κλειστὸ κόσμο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας στὸ ἀνοιχτὸ σύμπαν τοῦ Κοπέρνικου, τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνα καὶ πάνω στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συντελέστηκε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ ἀναλυτικὴ γεωμετρία στὴν ἀντικαρτεσιανὴ μαθηματικὴ φυσικὴ, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Kuhn, μόλις μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '60, νὰ προσβάλλει τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς τοῦ θετικισμοῦ πιστοποιώντας τὸ ρόλο τῶν ἐπαναστάσεων στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης, πράγμα ποὺ εἶχε κάνει ὁ Engels, ἀπὸ τὰ τέλη ἀκόμη τοῦ περασμένου αἰώνα.

Οἱ ἀσυνέχειες αὐτὲς ποὺ διαπερνοῦν τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας γενικότερα, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπισημανθοῦν, χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς ποὺ ἐπεξεργάστηκε ὁ Bachelard. Ἡ ἔννοια αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοχὴ τῆς γεγκελιανῆς ἔννοιας τῆς ὑπέρβασης. Μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς ἔννοιας τῆς ὑπέρβασης, ὁ Hegel, ὅπως θὰ δοῦμε, μπόρεσε

νά μετασχηματίσει τις αρχές της τυπικής αλλά και της υπερβατολογικής λογικής σε αρχές μιᾶς θετικής διαλεκτικής λογικής που ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴ σκέψη νὰ παρακολουθεῖ τὰ ἀντικείμενα που διερευνᾷ ὄχι σ' αὐτὸ που εἶναι ὥστε νὰ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τις ἀρχές της ἀλλὰ ἔτσι ὅπως πραγματικά κινοῦνται καὶ γίνονται μέσα στὸ χρόνο. Ὁ Hegel ἐγκαινίασε τὴ σύγχρονη σκέψη στὸ μέτρο που κατανόησε ὅτι ἡ παντοδύναμη ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ὀρθολογικότητα δὲν εἶναι τελικὰ παντοδύναμη στὸ μέτρο που ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὴν Ἱστορία.

Ἡ ἴδια ἡ θεμελίωση τῆς επιστήμης τῆς Ἱστορίας εἶναι καρπὸς μιᾶς ἐπιστημολογικῆς τομῆς που ἔγινε πάνω στὸ σῶμα τῆς χεγκελιανῆς διαλεκτικῆς λογικῆς. Σχετικὰ μὲ τὸ ποῦ ἔγινε αὐτὴ ἡ τομὴ ἀναφερθήκαμε στὴ μελέτη μας *Ὁ Κριτικὸς Μάρξ 1843-1844*. Γιὰ τὸ πῶς καὶ γιατί ἔγινε, θὰ ἀναφεροῦμε διεξοδικά, παρακάτω. Ἐδῶ σπεύδουμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἀμφιταλαντεύσεις, οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν θετικιστῶν ἐπιστημολόγων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τῆς Ἱστορίας ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἐπιστημολόγοι κινοῦνται μέσα σ' ἓνα σύστημα σκέψης που δὲν περιλαμβάνει στὸν ἐννοιολογικὸ του ἐξοπλισμὸ τίς ἐννοιες τομῆς, ὑπέρβασης, μετασχηματισμός. Καὶ δὲν τίς περιλαμβάνει γιατί εἶναι προσκολλημένο σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς γνώσης καὶ τῆς ζωῆς που δέχεται ἀξιωματικὰ τις ἀρχές τῆς συσσώρευσης, τῆς συνέχειας καὶ τῆς μέγιστης δυνατῆς γενίκευσης, τίς ὁποῖες μάλιστα, ὅπως εἴπαμε, νομιμοποιεῖ, μέσα ἀπὸ ἓνα φαῦλο κύκλο σκέψης. "Ὅλες αὐτές οἱ ἀρχές ἐπικυρώνουν τὸ δόγμα τοῦ ἀναγωγισμοῦ που κυριαρχεῖ στὴν θετικιστικὴ ἀντίληψη τῆς επιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς επιστήμης καὶ εὐλογο πῶς καὶ τῆς Ἱστορίας γενικότερα.

Πράγματι ὁ θετικισμός, στὴ βάση ἐνὸς ἀναγωγικοῦ, μονιστικοῦ καὶ φυσικαλιστικοῦ προτύπου, ὑποστήριξε μὲ πάθος καὶ ἐπιμονὴ ὅτι αὐτὸ που μᾶς γνωρίζουν οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες ὀφείλει νὰ ἀποτελέσει τὸ μέτρο τῶν προσδοκιῶν μας γι' αὐτὸ που μᾶς γνωρίζουν ἢ που μποροῦν νὰ μᾶς γνωρίσουν οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀντίστοιχα. Μὲ βάση τὸ πρότυπο αὐτό, οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες, μποροῦν νὰ παρατηροῦν ἐμπειρικὰ δεδομένα καὶ νὰ γενικεύουν τοὺς νόμους που διατυπώνουν στὴ βάση τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων. Μέσα σ' ἓνα τέτοιο καθεστῶς ρυθμίσεων, εἶναι ζήτημα ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐπιστῆμη τῆς Ἱστορίας.

Καὶ μόνο τὸ κριτήριο τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαληθευτεῖ, στερεῖται ἀλήθειας, ἔφτανε γιὰ νὰ ἀκυρώσει ἐκ τῶν προτέρων τὴ δυνατότητα τῆς ἱστορίας νὰ συστήσει ἐπιστῆμη. Τὸ μόνο που εἶχε νὰ κάνει ἡ τελευταία ἦταν, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, νὰ λειτουργεῖ ὡς θεματοφύλακας τῶν ἀξιωματικῶν ἀρχῶν τῆς συνέχειας ἢ τῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ σύγχρονου —εἴτε πρόκειται γιὰ θεωρία, θεσμὸ ἢ δομὴ— στὸ παλιό. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, ἡ ἱστορία ἦταν καταδικασμένη νὰ παραμείνει στὴν προ-ἐπιστημονικὴ της

κατάσταση, ένα έγχειρμα δηλαδή αφήγησης γεγονότων που θα αναδείκνυε το παρόν ως συνέχεια του παρελθόντος. Από κεϊ και πέρα, το πρόβλημα που άπασχόλησε τους ιστορικούς που δέχτηκαν αυτή την διευθέτηση ήταν ποιά γεγονότα άξιζει να άφηγηθοϋν και με ποιό τρόπο. Πράγμα που δημιούργησε κι άλλες σχολές.

Η στροφή στη γλώσσα λ.χ. που παρατηρήθηκε τις δυό τελευταίες δεκαετίες και στο πεδίο της Ιστορίας, με τη μεσολάβηση του ύστερου Wittgenstein άρχικά και του Foucault στη συνέχεια, συστήνοντας μιάν άκόμη σχολή, άσφαλώς δέν άποτελεί τομή στην πορεία της ιστορικής επιστήμης. Η άναγνώριση των κειμένων ως άφετηρία των ιστορικών προσεγγίσεων άποτελεί, στην πραγματικότητα, έπιστροφή στην παραδοσιακή αντίληψη της ιστορίας ως προσέγγισης ενός παρελθόντος που έναγωνίως ζητούμε να άνασυστήσουμε με βάση τις γραπτές μαρτυρίες, άφου προηγουμένως όμως, φροντίσαμε κυριολεκτικά να ξεκάνουμε, άφυδατώνοντάς το άπό τά δυναμικά του στοιχεία.

Άλλά όπως ο Kuhn, για να καταρρίψει το άξιωμα της συνέχειας που τρέφει ο θετικιστικός άναγωγισμός, σχετικοποίησε την άξία της άλήθειας δίνοντας νέα ώθηση στον πραγματισμό και στον ιστορικισμό που υποχρεώνουν την ιστορική έπιστήμη να είναι υπόλογη κάθε φορά στην τροπή εκείνων των γεγονότων που καθορίζουν τις συνθήκες της έρευνας, την κατάσταση της επιστημονικής κοινότητας κλπ., κάτι άνάλογο πιστεύω ότι συμβαίνει και με τους θιασώτες της στροφής στη γλώσσα. Άν για τον έμπειριστή επιστημολόγο, μονάδα άλήθειας είναι τά άμεσα δεδομένα της παρατήρησης ή οι προτάσεις-πρωτόκολλα, για τους ιστορικούς που ακολουθοϋν την τάση του κειμενισμού (textualism), μονάδα άλήθειας άποτελοϋν τά κείμενα κι οι γραπτές μαρτυρίες. Θα μπορούσαμε να ποϋμε ότι ο κόσμος πίσω άπό τά γεγονότα που λεκτικά καταγράφονται, είναι σάν να μήν ύπάρχει για τον κλασσικό ή τον έκσυγχρονισμένο έμπειρισμό στις διάφορες έκδοχές του.

Η άντιμετώπιση ώστόσο του παρελθόντος με βάση άποκλειστικά και μόνο τις μαρτυρίες του γραπτού λόγου που τó διασώζουν είναι προβληματική, αν δέν προβληματισθοϋμε πάνω στις διαφορές και στις άσυνέχειες με τις όποιες μās φέρουν άντιμέτωπους σέ ό,τι άφορā τους τρόπους και τους κανόνες έκφορās των προτάσεων μέσα στις όποιες άποτυπώνονται τέτοιες μαρτυρίες.

Σ' αυτή την περίπτωση, το πρόβλημα δέν είναι άπλως και μόνον τó παρελθόν και ή άναστήλωσή του μέσα άπό τά γραπτά δεδομένα που διαθέτουμε, αλλά ή σχέση μας με τó παρελθόν, μέσα σ' ένα παρόν που συνεχώς μās υπενθυμίζει ότι ή τάξη του λόγου συμπλέκεται ή συγκρούεται όχι μόνο με την τάξη των πραγμάτων, στην τάση του λόγου να την επικαλύψει, αλλά και με την τάξη της σκέψης στη δική της τάση να τον άμφισβητήσει ή να τον ύπονομεύσει. Αυτό γίνεται σαφέστερο, αν φαντασθοϋμε τó παρόν ως παρελθόν. Άρχει να σκεφτοϋμε την περίπτωση του ιστορικού του μακρινού μέλλοντος που θα

ἐπιχειρήσει νὰ ἀνασυστήσῃ τὴ δική μας ἐποχὴ βασισμένος στὸ ἀρχαῖο γράπτο ἢ ὀπτικο-ακουστικὸ ὕλικό (ὅσο ἀπ' αὐτὸ θὰ διατηρηθεῖ). Στῆριζόμενος σὲ ἓνα τέτοιο ὕλικό, αὐτὸς ὁ μελλοντικὸς ἱστορικὸς θὰ διαμορφώσει μιὰ διαστρεβλωμένη ἀντίληψη τῆς τάξης πραγμάτων καὶ τῆς τάξης τῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς μας, ἂν δὲν προβληματισθεῖ πάνω στὸν τρόπο ἐδραίωσης καὶ λειτουργίας τῶν ἐπικοινωνιακῶν συστημάτων μας. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει βασισμένος στὸν κριτικὸ λόγο ποὺ ἀρθρώνει ἡ ἐποχὴ μας σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο λειτουργίας αὐτῶν τῶν συστημάτων. Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγει ὅτι ἡ κατανόηση ἑνὸς τέτοιου προβληματισμοῦ δὲν εἶναι ἄσχετη, ἀντίθετα καθορίζεται σὲ ἀποφασιστικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προβληματίζεται αὐτὸς ὁ μελλοντικὸς, στὸ παράδειγμά μας, ἱστορικὸς πάνω στὸν τρόπο ἐδραίωσης καὶ λειτουργίας τῶν ἐπικοινωνιακῶν συστημάτων τῆς δικῆς του ἐποχῆς. Φαίνεται, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὅτι ἡ στροφή στὸν γραπτὸ λόγο ὡς βάση τῶν ἱστορικῶν προσεγγίσεων ἀπὸ μόνη της ἢ μὲ τοὺς ὅρους ποὺ τὴν προήγαγε ὁ δομισμὸς καὶ οἱ μεταγενέστερες ἐκδοχὲς του παραμένει μιὰ πρόταση ἄκριτη ἢ ἀκρωτηριασμένη. Ἐκτὸς κι ἂν τὴ θεωρήσουμε ὡς ἐξειδικευμένο τομέα τῆς ἔρευνας ἑνὸς ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ ἐπίπεδα στὰ ὁποῖα διαρθρώνεται ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Ἀλλὰ ἡ στροφή στὴ γλώσσα εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ πολὺ ἔμμεσα ἀπηχεῖ τὸ ἀναγωγικὸ πνεῦμα τοῦ θετικισμοῦ. Αὐτὸ ποὺ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ ἐπιστημονοῦμε εἶναι ὅτι ἀντιμετωπίζοντας τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες στὴ βάση τῆς ἀναγωγῆς τοὺς στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, ὑπονομεύουμε τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρξει ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη. Καὶ πράγματι, ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἐξακολουθεῖ, μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα, νὰ ἀμφισβητεῖται.

Αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμη κι ὅταν διαμεσολαβοῦν μοντέλα ἐπεξεργασμένα σὲ διάφορους κλάδους ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ στήσουν γέφυρες ἀνάμεσα στὶς θετικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως συμβαίνει λ.χ. μὲ τὸν κλάδο τῆς πληροφορικῆς. Ὅμως ἀκόμη κι ἂν υποθέσουμε ὅτι τὸ κυβερνητικὸ μοντέλο δὲν ἀνάγει τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου στὴ λειτουργία τῆς μηχανῆς κι ὅτι ἀρκεῖται νὰ ἐπιστημονοῦν ὁμοιότητες κι ἀναλογίες, τὸ πρόβλημα τῶν στοιχείων ποὺ διαμεσολαβοῦν καὶ διασφαλίζουν τὴ ριζικὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου καὶ σ' ἐκείνη τῆς μηχανῆς, παραμένει ἓνα πρόβλημα ποὺ χρεώνεται ὁ θετικιστὴς ἱστορικὸς ἢ κοινωνικὸς ἐπιστήμονας, χωρὶς νὰ μπορέσει ποτὲ μὲ τὰ ἀποθέματα τῆς θετικιστικῆς προβληματικῆς ποὺ διαθέτει νὰ τὸ ἐξοφλήσει.

Μόνον, ὅμως, σ' αὐτὴ τὴ βάση τῆς ἀναγωγῆς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες ἔχει τεθεῖ τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσής τους; Καὶ τὸ θέμα, ὅπως εἴπαμε, δὲν εἶναι νὰ ἀποκαταστήσουμε ἀπλῶς τὴν ἀλήθεια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θεμελιώθηκε ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐξασφαλίσουμε ἐπιπλέον τὴ δυνατότητα νὰ συγκροτήσουμε

μιάν επιστημολογία ή όποία νά υπερβαίνει τίς διαμάχες τών επιμέρους σχολών πού έχουν διαμορφωθεί στό δικό τους πεδίο, διαμάχες πού έχουν τήν τάση νά δικαιωνίζονται.

Γιά νά συγκροτήσει κανείς μιάν αντι-αναγωγική στη θεμελίωσή της και ένωτική στη λειτουργία της επιστημολογία τών επιστημών, ή όποία δέν θά ανάγει τίς κοινωνικές επιστήμες στη φυσική, στη νευροφυσιολογία ή στη βιολογία αλλά θά έντοπίζει και θά φωτίζει τίς άλληλεξαρτήσεις τους, δέν άρκει νά αναπτύξει επιχειρήματα υπέρ τής άξίας της. Αυτό θά μπορούσε νά γίνει μέ αναφορές στις επιστημολογικές συζητήσεις πού έχουν γίνει ώς τώρα πάνω στό πρόβλημα τής αναγωγής. Οί συζητήσεις ώστόσο αυτές δέν έχουν πού νά σταθούν. Θά είχαν μιá στέρεη βάση για τήν ανάπτυξη τής επιχειρηματολογίας τους, άν είχε προηγηθεί ή διερεύνηση τοῦ τρόπου θεμελίωσης τής ίδιας τής ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης. Καί ό Piaget και ό Gurvitch και οί ιδρυτές τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πού συζήτησαν τέτοια θέματα, οί μέν Piaget και Gurvitch στις δεκαετίες '50 και '60, ή δέ Σχολή τής Φραγκφούρτης στις δεκαετίες '30 και '40, τό έκαναν χωρίς νά διερευνήσουν μέ τρόπο συστηματικό τό ζήτημα τής θεμελίωσης τής ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης.

Τό ζήτημα αυτό, κατά τήν άποψή μας, είναι θεμελιακό: άν για νά συγκροτηθεί μιá αντιαναγωγική στη θεμελίωσή της και ένωτική στη λειτουργία της επιστημολογία τής επιστήμης, χρειάζεται νά αποφημισθούν οί άρχές πού τή δεσμεύουν, μ' άλλα λόγια τό θεωρητικό περιεχόμενό της, είναι αυτόνομο ότι τό περιεχόμενο αυτό δέν μπορούμε νά τό άντλήσουμε παρά μόνον από τά πεπραγμένα τών κοινωνικών επιστημών. "Αν είναι όντως αντι-αναγωγικός ό τρόπος τής θεμελίωσής τους, τότε θά πρέπει νά παρακολουθήσουμε τόν τρόπο και τούς θρους κάτω από τούς όποιους έγινε δυνατός.

Αυτή ή διερεύνηση θά πρέπει νά γίνει μέ τό σκεπτικό ότι ή σύγχρονη σκέψη μέσα στην όποία ένσωματώνονται τά θεωρητικά και μεθοδολογικά μοντέλα πού έπεξεργάστηκαν οί κοινωνικές επιστήμες, αποτελεί ή ίδια πεδίο σύγκρουσης δυό αντίθετων τάσεων: μιās τάσης συνεχούς έκσυγχρονισμού τής μηχανιστικής σκέψης ή όποία άρνείται έξ όρισμού τίς έννοιες τής υπέρβασης ή τής τομής στό όνομα τής συνέχειας, στηρίζοντας έτσι τόν σύγχρονο έμπειρισμό και θετικισμό, και μιās τάσης ή όποία άναγνωρίζει τίς ασυνέχειες και τούς μετασχηματισμούς πού έχουν σάν άποτέλεσμα διαδικασίες υπέρβασης και συμβάντα ρήξης μέσα στην ιστορία.

Είναι γνωστό ότι ό Horkheimer, ακολουθώντας τή νεωτερική τάση αντιπαρέθεσε στό μοντέλο τής Παραδοσιακής θεωρίας στό όποιο υπάγονται οί έμπειρικής και θετικιστικής κατεύθυνσης έρευνες τών κοινωνικών επιστημών, τό μοντέλο τής Κριτικής θεωρίας. Στο δοκίμιό του *Παραδοσιακή και Κριτική θεωρία*, περιγράφει διεξοδικά τό μοντέλο τής Κριτικής θεωρίας, αλλά δέν άποσαφηνίζει τόν τρόπο μέ τόν όποιο προέκυψε. Μόνο στό ύστερόγραφο πού συνο-

δεύει τὸ δοκίμιό του, κάνει μιὰ σύντομη ἀναφορά στὸ Λόγο περὶ μεθόδου τοῦ Descartes πάνω στὸν ὁποῖο βασίστηκε ἡ Παραδοσιακὴ θεωρία καὶ στὴ μαρξική κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στὴν ὁποία ἐδραιώθηκε τὸ μοντέλο τῆς Κριτικῆς θεωρίας. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, πουθενὰ ἄλλοῦ μέσα στὸ ἔργο του ὁ Horkheimer δὲν θὰ ἀναφερθεῖ διεξοδικότερα στὸ ζήτημα αὐτό. Οὔτε καὶ ὁ Adorno ποὺ ἐπίσης ἐργάστηκε στὸν τομέα ὁργάνωσης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γιὰ νὰ καταλήξει στὸ τέλος νὰ ἀποσυρθεῖ στὸ πεδίο μιᾶς αὐτοαναφορικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Habermas ποὺ μαθητεύει κοντὰ στὸν Adorno, προκειμένου νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῆς αὐτοαναφορικότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐπικράτηση ἑνὸς ἐνοποιητικοῦ πνεύματος στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ὅπου ἐργάζεται, δίνοντας ὥστόσο τὸ προβάδισμα στὶς ἀρχές καὶ στὸ πνεῦμα ποὺ διαπερνᾷ τὴν Παραδοσιακὴ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Τὸ πνεῦμα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἐνοποιητικό, εἶναι ἀναγωγικό.

Ἐνα ἄλλο ἐγχεῖρημα εἶναι αὐτὸ τοῦ Gurvitch ποὺ ἐπιχείρησε νὰ ἐνσωματώσει στὸν ἐμπειρισμὸ τὶς μεθόδους διαλεκτικῆς προσέγγισης ποὺ ἐπεξεργάστηκε βασιζόμενος στὶς ἀναλύσεις τοῦ Bachelard, στὶς ἐρευνες τοῦ Piaget καὶ βέβαια ἔχοντας ὁ ἴδιος βαθύτατη γνῶση τοῦ ἔργου τοῦ Marx.

Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γίνεται μιὰ προσπάθεια ἐμβολιασμοῦ τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης μὲ στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς καὶ τῆς κριτικῆς σκέψης. Ἐπιχειρεῖται μ' ἄλλα λόγια ἕνα εἶδος συμφιλίωσης τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς τάσης μὲ τὴ νεοτερικὴ τάση. Ἡ προσπάθεια αὕτη γίνεται ὥστόσο, στὸ πεδίο μιᾶς ἐπιστημολογίας ποὺ λειτουργεῖ ὡς μετα-ἐπιστήμη καὶ δὲν ἀφήνει τὰ περιθώρια νὰ ξανατεθεῖ τὸ ζήτημα ἐξ ἀρχῆς, μὲ τρόπο, δηλαδή, ριζικό. Μόνον ἂν τεθεῖ ἐξ ἀρχῆς τὸ ζήτημα, θὰ μπορέσει κανεὶς νὰ σταθμίσει ἂν εἶναι ὄντως ὄχι μόνον θεμιτὲς ἀλλὰ καὶ δυνατὲς τέτοιες προσπάθειες συγκερασμοῦ.

Βέβαια, ἡ ἀποσαφήνιση τῶν ἀρχῶν μιᾶς ἀντι-ἀναγωγικῆς καὶ ἐνωτικῆς ἐπιστημολογίας θὰ μπορούσε νὰ γίνει στὸ ἴδιο τὸ πεδίο τῆς ιστορίας τῆς ἐπιστήμης, ἂν, ὅπως εἴπαμε, ἡ τελευταία ξεπερνοῦσε τὸ ὄριο τῆς ἐξιστόρησης τῶν δρώμενων μέσα στὸ ἤδη θεμελιωμένο εἶτε θετικιστικὰ εἶτε διαλεκτικὰ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ὅσο ὅμως κινούμεστε μέσα σ' ἕνα πλαίσιο ἐξιστόρησης ποὺ ἀπαριθμεῖ καὶ περιγράφει σχολὲς ἢ ἀπόψεις, τὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητας τῶν μεθοδολογιῶν ποὺ ἐφαρμόζονται στὸ πεδίο αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν παραμένει οὐσιαστικὰ ἄλυτο, ἐφόσον παραμένει ἄλυτο τὸ πρόβλημα τῆς δυνατότητας τῆς ἴδιας τῆς ιστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Κι αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὶ μόνον στὸ δικό της πλαίσιο μποροῦν νὰ γίνονται οἱ προσπάθειες προώθησης τῆς θεωρίας καὶ τῆς μεθοδολογίας.

III.

Κάθε ἄνθρωπος περνάει ἀπ' αὐτὸν τὸν Χρυσοῦν αἰῶνα πὺν δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Δὲν πρόκειται ὁμῶς πιά γιὰ πραγματικὸ Χρυσοῦν αἰῶνα —καὶ τὸ ξέρουμε. Ὑπάρχει ἓνα τέλος, γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁλόκληρο τὸ εἶδος.

P. Κενώ, *Ἱστορίας πρότερον*, κεφ. ΑΒ'.

Ὁφείλουμε λοιπὸν νὰ θέσουμε τόσο τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης τῆς ιστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τὸ ζήτημα μιᾶς ἐπιστημολογίας πὺν περισσότερο θὰ τὴν ἀποσαφηνίζει παρὰ θὰ ἀσκεῖ νομοθετικὸ ἔλεγχο πάνω της, στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης. Γιατὶ στὸ πεδίο αὐτό, μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐπιστῆμη εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ μαθηματικὴ φυσικὴ εἴτε γιὰ τὴν ιστορικὴ κοινωνιολογία ἢ γιὰ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἱστορία καὶ νὰ συμβάλουμε ἔτσι στὴν προώθηση ζητημάτων πὺν ἀφοροῦν τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης πὺν παράγει.

Τὴ δυνατότητα αὐτὴ, ὅπως εἴπαμε, μᾶς τὴν προσφέρει ἓνας ἄρρηκτος δεσμὸς πὺν συνδέει τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστῆμη στὸ πεδίο τῆς γνωσιολογίας. Εἶναι γνωστὸ πιά ὅτι ὁ ἐπιστήμονας ἀκόμη κι ὅταν δὲν ἔχει συνείδηση τοῦ πράγματος, δεσμεύεται ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἄποψη γιὰ τὸ πῶς ἐπέρχεται ἡ συμφωνία τοῦ νοῦ μὲ τὰ πράγματα, μέσω τῆς γνώσης. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ ὀρίζει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ κανονίζει τὸ βαθμὸ τοῦ ἀνοιγματος πὺν θὰ κάνει στὸν φιλοσοφικὸ προβληματισμό.

Στὴ διερεύνηση πὺν ἀκολουθεῖ, θέσαμε ὡς ἄξονα τῶν ἀναλύσεών μας τὴν ἔννοια τῆς νεωτερικότητας, ἔννοια πὺν ὑποδηλώνει τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὸ παραδεδομένο, ἔτσι ὅπως αὐτὸ συντηρεῖται στὴν πρακτικὴ, τὴν στοχαστικὴ καὶ τὴν ποιητικὴ ζωὴ.

Τὶ εἶναι ἡ νεωτερικότητα μέσα στὴν ποιητικὴ ζωὴ ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ μοντερνισμοῦ, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἔννοια αὐτὴ ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς παραμέτρους του.

Ἰχνηλατώντας τὴν ἱστορία τῆς θεωρίας τῆς γνώσης μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς νεωτερικότητας, παρακολουθοῦμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ὀρθολογικὸς ἐμπειρισμὸς τοῦ 18ου αἰῶνα —καρπὸς ὁ ἴδιος τῆς νεωτερικῆς τάσης πὺν ἐκφράστηκε στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα μὲ τὸν Locke— μετασχηματίζεται τώρα στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἀκολουθεῖ μιὰ περίοδος στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας πὺν ὁ ιστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν τάση, ὅταν δὲν τὴν ἀγνοεῖ, νὰ τὴ θεωρεῖ ὡς μιὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν πορεία εὐθυγράμμισης μὲ τὴν ἐπιστῆμη πὺν ἀκολούθησε ἡ φιλοσοφία, σὲ μιὰν ἐποχὴ

ἀπογείωσης τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν εὐθυγράμμισή της μὲ τὴν ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία ὄχι μόνον κερδίζει ἀλλὰ καὶ χάνει. Καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Γιατὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν εὐθυγράμμισή, μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζεται τὸ πνεῦμα τῆς προόδου καὶ τῆς τάσης γιὰ ἐκσυγχρονισμό πού κυριαρχεῖ καὶ μέσα στὸν 18ο αἰῶνα, ἡ φιλοσοφία ἀποβάλλει τὸν δογματισμό της, καὶ ταυτόχρονα χάνει τὰ κριτικά της ἐρείσματα καθὼς καὶ τὶς δυνατότητες πού τῆς ἐξασφαλίζουν μιὰ ἀνανέωση τῆς σκέψης στὴ βάση μετασχηματιστικῶν διαδικασιῶν. Ἀνάλογα ἐρείσματα καὶ δυνατότητες γιὰ ἀνανέωση χάνει καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Αὐτὸ πού στὴν πραγματικότητα συμβαίνει μὲ τὴν ἐδραίωση τοῦ ἐμπειρικοῦ ὀρθολογισμοῦ μέσα στὸν 18ο αἰῶνα, εἶναι ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τῆς σχέσης τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη, στὴ βάση μιᾶς ἀπλῆς ἀντιστροφῆς τῶν ρόλων πού ἔπαιζαν ὡς τότε. Ἡ φιλοσοφία ἀπὸ μήτρα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης (ὅπως πολλοὺς αἰῶνες πρὶν μήτρα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ὑπῆρξε ἡ ποίηση) ἐμφανίζεται ὡς παιδί της καὶ οἱ διαδικασίες ἀγωγῆς της, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀνατίθενται στὴν ἐπιστήμη πού ἀναβαθμίζεται σὲ μέτρο τοῦ στοχασμοῦ. Ἄν ὡς τότε ἡ φιλοσοφία ὡς μεταφυσικὴ ἐπικαθόριζε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀδρανοποιοῦσε μὲ τὸν δογματισμό της, στὸ ἐξῆς ὅφειλε νὰ ὑποταχτεῖ σ' αὐτὴν, πράγμα πού ἔκλεινε ὥστόσο τὸν ὀρίζοντα τῶν ἀναζητήσεων τῆς ἰδίας τῆς ἐπιστήμης καὶ περιόριζε ἔτσι τὶς δυνατότητές της. Τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ κατανόησε σ' ὅλη τὴν κρισιμότητά του ὁ Κάντ καὶ δὲν δίστασε νὰ παρέμβει, πράγμα πού θὰ γίνεи λίγα χρόνια ἀργότερα.

Στὸ μεταξύ, ὁ ἐμπειρικός ὀρθολογισμός, λειτούργησε μὲ τὴ σειρά του ὡς καταστατικὴ βάση γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς κοινωνικῆς ἐπιστήμης πού ὅφειλε νὰ εὐθυγραμμισθεῖ μὲ τὸ πνεῦμα του, χωρὶς νὰ μεσολαβήσει ἓνας φιλοσοφικός προβληματισμός πάνω στὸ ζήτημα αὐτό. Παράδειγμα τέτοιας μηχανιστικῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξε ἡ κλασσικὴ πολιτικὴ οἰκονομία ἡ πιὸ πρὶν ἡ στατιστικὴ τοῦ William Petty πού μποροῦσε νὰ λογαριάζει τὸ κέρδος πού θὰ ἐπέφεραν ἡ αὐξηση κατὰ ἓνα εἰκοστὸ τῆς ἐργασίας καὶ ἡ μείωση κατὰ ἓνα εἰκοστὸ τοῦ φαγητοῦ τοῦ ἐργάτη. Ἀλλὰ καὶ ἡ πειραματικὴ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, πού θέλησε νὰ βάλει ὁ Hume στὴ θέση τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς, στὰ κελεύσματα τῆς ἐμπειρικῆς γνωσιοθεωρίας συμμορφώνεται.

Ὅταν δύο ὁλόκληρους αἰῶνες ἀργότερα ὁ Maurice Mandelbaum στὸ βιβλίο του *Ἀνατομία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης* (1977) ἐπανέρχεται στὸν Hume καὶ στὴν κριτικὴ πού ἄσκησε στὴν ἔννοια τῆς αἰτιότητας, τὸ κάνει, ὅπως ὑποστηρίζει, γιὰ νὰ διασφαλίσαι τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης πού ὑπονομεύει ἡ χιουμιανὴ κριτικὴ τῆς αἰτιότητας. Ὁ Mandelbaum, ὥστόσο, ἀναλαμβάνει αὐτὸ τὸ ἐγχεῖρημα, παραμένοντας προσκολλημένος στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφικῆς προβληματικῆς πού τοῦ κληροδότησε ἡ ἐμπειρικὴ ἀγγλοσαξωνικὴ σκέψη. Ἐπικαλεῖται ἔτσι περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες, παρατηρεῖται ἐνότητα

αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ἐφόσον στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἡ αἰτιώδης δύναμη ποὺ ἐπενεργεῖ πάνω σ' ἓνα γεγονός καὶ τὸ ἀλλάζει δὲν συνιστᾷ ἓνα προηγούμενο ξεχωριστό γεγονός, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐνυπάρχει μέσα στὸ ἀποτέλεσμα. Συμπληρώνοντας τὴ σχέση διαδοχῆς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων μὲ τὴ σχέση τοῦ ταυτοχρονισμοῦ τους, ἀντικρούει τὴν ἄποψη τοῦ Hume σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία συσχετίζουμε ἓνα φαινόμενο μ' ἓνα ἄλλο ποὺ προηγεῖται ἢ ἔπεται, χάρις στὴ δύναμη τῆς συνήθειας ποὺ συνιστᾷ τὴν ψυχολογικὴ βάση τῆς αἰτιότητας.

Ἐπιχειρώντας νὰ διασώσει τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητας, ὁ Mandelbaum ἐπισημαίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σχέσεις διαδοχῆς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, σχέσεις ταυτοχρονισμοῦ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Ὡστόσο, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ στὰ περιορισμένα ὅρια τῆς ἐμπειρικῆς θεωρίας τῆς γνώσης ἀκριβῶς γιατί ξεπερνᾷ τὰ ὅρια αὐτά. Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ τὸ λύσουμε στὰ ὅρια αὐτά, τότε ἀποκλείουμε τὴν ὑπερ-ἐμπειρικὴ ταυτότητα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων ποὺ συνυπάρχει μὲ τὴν ἐμπειρικὴ τους ταυτότητα. Αὐτὴ ἡ διπλὴ ταυτότητα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ξεπεράσουμε τὴν ἐμπειρικὴ γνωσιοθεωρίαν στὰ ὅρια τῆς ὁποίας οἱ ἀγγλοσάξωνες ἐξακολουθοῦν καὶ ἀντιμετωπίζουν τὶς αἰτιώδεις ἀκολουθίες.

Ὁ Mandelbaum γιὰ νὰ φωτίσει τὸν ταυτοχρονισμό αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἐπικαλεῖται αἰτιώδεις δυνάμεις ποὺ ἐνυπάρχουν μέσα στὸ ἀποτέλεσμα. Ἄλλὰ τί εἶναι αὐτές οἱ αἰτιώδεις δυνάμεις; Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἀπὸ τὸν Locke ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀλλὰ καὶ τὸ παρέκαμψε ὡς μεταφυσικὸ ζήτημα ποὺ ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ λύσει, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο συμφώνησε καὶ ὁ Hume, θὰ χρειαστεῖ νὰ μεταφερθοῦμε στὴ χεγκελιανὴ γνωσιοθεωρίαν ποὺ τὸ ἀποσαφηνίζει στὸ πλαίσιο τῆς προβληματικῆς της γιὰ τὴν οὐσία καὶ παραπέρα στὸν Marx γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ οὐσία —ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴ βαθύτερη πραγματικότητα ἐνὸς φαινομένου— δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ καὶ νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ συνείδηση, ἀλλὰ στὸ συγκεκριμένο ἱστορικο-κοινωνικὸ πλαίσιο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τώρα τὴ γνωσιοθεωρία δὲν εἶναι τὸ πῶς ἀποτυπώνονται τὰ πράγματα στὶς παραστάσεις μας, ἀλλὰ τὸ πῶς γίνονται καὶ τὸ πῶς δομοῦνται τὰ πράγματα μέσα σ' ἓνα ἱστορικο-κοινωνικὸ χωροχρόνο. Ἀπαντώντας σὲ ἓνα τόσο ριζικότερο ἐρώτημα, ἡ γνωσιοθεωρία συμβάλλει στὴ μεθερμηνείαν τῆς μεταφυσικῆς καὶ στὴ συνέχεια, μὲ τὸν Marx, στὴ συγκρότηση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Ἔτσι, μὲ τὸν Marx ἀλλὰ ἤδη καὶ μὲ τὸν Hegel καί, δὲν διστάζουμε νὰ ποῦμε, ἀκόμη πιὸ πρὶν μὲ τὸν Kant καὶ τοὺς μετακαντιανούς γερμανούς φιλοσόφους, ὁ ἐμπειρισμός, ὁ ὁποῖος στὴν κλασσικὴ μορφή του ἀπέκλεισε ὡς μεταφυσικὸ τὸ ζήτημα τῶν αἰτιωδῶν δυνάμεων ποὺ προκαλοῦν ἓνα ἀποτέλεσμα,

χωρίς τὸ τελευταῖο νὰ συνδέεται μαζί τους μὲ μιὰ σχέση διαδοχῆς, μετασχηματίζεται.

Ἐνας τέτοιος μετασχηματισμὸς τῆς ἐμπειρικῆς σκέψης σὲ ἰδεαλιστική καταρχὴν καὶ σὲ ἀντι-ιδεαλιστική στὴ συνέχεια σκέψη μᾶς ἐπέτρεψε νὰ συμπληρώσουμε τὴν προβληματική γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῆς γνώσης μὲ μιὰ προβληματική σχετική μὲ τὶς ἱστορικο-κοινωνικὲς προϋποθέσεις της. Ὡστόσο ὁ ἐμπειρισμὸς θ' ἀγνοήσει ἢ θὰ παρακάμψει τὸν μετασχηματισμὸν ποὺ ὑπέστη καὶ θὰ καταφύγει σὲ μιὰ διαδικασία συνεχοῦς ἐκσυγχρονισμοῦ του, τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες.

Μέσα ἀπὸ μιὰ τέτοια διαδικασία, ἐνίσχυσε τὴ θέση του στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πράγμα ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἐνταθεῖ ἡ ὑποταγὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ δικό του πνεῦμα, σὲ σημεῖο ποὺ σήμερα, ὁ μόνος γόνιμος ρόλος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παίξει ἡ φιλοσοφία στὸ πλαίσιο τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συμβάλει στὴν παραπέρα τυποποίηση εἴτε τῆς λογικῆς εἴτε τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Σὲ περίπτωση ποὺ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴ ρύθμιση αὐτὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίζει τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς ἐπιστήμης, τὸ μόνον ποὺ τῆς μένει εἶναι νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὴ λύση ἐνὸς δρόμου παράλληλου ἢ ἀκόμη καὶ ἀσύμβατου μὲ τὴν πορεία τῆς ἐπιστήμης. Ἀποτέλεσμα βέβαια εἶναι ἡ δημιουργία προ-ἐπιστημονικῶν ἢ παρα-ἐπιστημονικῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ποὺ δὲν εἶναι τὸ καλὺτερον ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιδιώξουμε. Τὸ ἀντίθετο, μάλιστα.

Ἄν δεχτοῦμε ὅμως, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη, μιὰ τέτοια διευθέτηση ὡς τὴ μόνη δυνατή, κινδυνεύουμε νὰ παραβλέψουμε ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς γνώσης ποὺ παράγουν οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ὅταν δὲν δεσμεύονται ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ ἀναγωγικὸ πρότυπο καὶ ἐπιχειροῦν νὰ προσεγγίσουν τὸ ἀντικείμενό τους στὴν ὁλότητα τῶν στοιχείων ποὺ τὸ συνέχουν. Γιατὶ ὑπάρχει καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς γνώσης ποὺ παρακάμπτεται ὡς ψευδο-ἐπιστημονική, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ὑπόκειται σὲ μαθηματικοποίηση ἢ σὲ ὅποιονδήποτε ἄλλης μορφῆς τυποποίηση τουλάχιστον ὡς τὶς μέρες μας.

Ὁ Piaget στὴ μελέτη του *Βιολογία καὶ γνώση* (1975) ἐπιχείρησε νὰ ἐξηγήσει μὲ τοὺς ὅρους τῆς βιολογίας τὴν πειραματική καὶ τὴ λογικο-μαθηματική γνώση ποὺ ὑπάρχουν σὲ τυποποιήσεις. Δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεταφυσική καὶ τὴν ἰδεολογική, ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ, γνώσεις, μὲ τὸ σκεπτικὸν ὅτι αὐτὲς οἱ δύο κατηγορίες γνώσης προκύπτουν ἀπὸ τὸν συντονισμὸ τῶν ἀξιολογήσεων ποὺ κάνει τὸ γνωστικὸ Ὑποκείμενο, ὅταν μελετᾷ τὴν κοινωνία ἢ τὸν πολιτισμό.

Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴ μεταφυσική γνώση ποὺ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, καὶ σταθοῦμε στὸ εἶδος τῆς ἰδεολογικῆς, κατὰ τὸν Piaget, γνώσης —ἰδεολογικῆς στὸ μέτρο ποὺ δὲν ἔχει φτάσει στὸ κατώφλι τῆς ἀδιαφιλονίκητης ἐπιστημονικότητας, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ὀρίζεται μὲ κριτήριον τὴ μαθηματικοποίηση καὶ τὴν τυποποίησή της—, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι γι' αὐτὸ τὸ τόσο ἀμφιλεγό-

μενο είδος γνώσης ἔχουν προβλεφθεῖ παρ' ὅλα αὐτά, τρόποι ἐλέγχου, σὺν πλαίσιό τῆς κριτικῆς τῶν ιδεολογιῶν καὶ τῆς κριτικῆς τῶν θεωριῶν. Οἱ κλάδοι αὐτοὶ ἐξετάζουν τὸ βαθμὸ τῆς ιδεολογικότητας τῶν γνώσεων καὶ συμβάλλουν στὴν ἐπεξεργασία κριτηρίων ἀλήθειας. Ὑπάρχουν θεωρίες ποὺ παράγουν ἀντὶ γιὰ γνώσεις ιδεολογήματα καὶ ἄλλες θεωρίες λιγότερο ιδεολογικὲς ποὺ συμβάλλουν μέσα ἀπὸ τὴ συνεχὴ διόρθωση τῶν ἐξηγητικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν τους μοντέλων, στὸν προοδευτικὸ σχηματισμὸ τῆς ἀλήθειας. Οἱ γνώσεις αὐτὲς ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν εἶναι ιδεολογικὲς, ἀποτιμῶνται ὡς ιδεολογικὲς, μὲ γνώμονα τὴ γνώση ποὺ παράγεται σὺν πεδίῳ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Στὴν κατηγορία τῶν ιδεολογιῶν ἢ σχετικὰ ιδεολογιῶν γνώσεων συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἱστορικὴ γνώση. Ἡ κριτικὴ ποὺ δέχτηκε ὁ ἱστορικὸς λόγος, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50 καὶ μετὰ στὴ Γαλλία, ἀπὸ τὸν ἀνθρωπολόγο Lévi-Strauss, ἀλλὰ στὴ συνέχεια καὶ ἀπὸ ἱστορικοὺς ὅπως λ.χ. τὸν Paul Veyne σὺν βιβλίῳ τοῦ *Comment on écrit l'histoire* (1973) ἢ σὺν ἀγγλοσαξωνικῷ χώρῳ πολὺ νωρίτερα, εἶναι γνωστὴ.

Ἀντί, ὡστόσο, νὰ προβάλλει κανεὶς ἕναν ὑπερκριτικισμὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ιδεολογικὴ γνώση καὶ εἰδικότερα τὴν ἱστορικὴ γνώση, εἶναι πιὸ γόνιμο νὰ προσπαθῇ νὰ τὴν ἐξηγήσει. Νὰ φωτίσει δηλαδὴ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παράγεται καὶ νὰ ἐλέγξει τὰ κριτήρια μὲ βάση τὰ ὁποῖα θεωρεῖται ὡς μὴ ἔγκυρη καὶ ἀπορρίπτεται. Πιο συγκεκριμένα, θὰ πρέπει νὰ βροῦμε σὲ ποιοὺ ἐπίπεδο τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο συντονίζει τίς γνωστικὲς τοῦ ἐνέργειες καὶ σὲ ποιοὺ τίς ἀξιολογικὲς τοῦ ἐνέργειες προκειμένου νὰ φτάσει στὴ γνώση ἱστορικο-κοινωνικῶν ἢ πολιτιστικῶν φαινομένων. Τὸ ἴδιο, θὰ πρέπει νὰ βροῦμε μὲ ποιοὺ τρόπο συμπλέκονται οἱ γνωστικὲς καὶ οἱ ἀξιολογικὲς ἐνέργειες ἀπὸ τίς ὁποῖες προκύπτουν οἱ γνώσεις αὐτές.

Τέλος θὰ πρέπει νὰ θέσουμε ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῶν ἀξιολογιῶν ἐνεργειῶν. Ἄν ὡς τώρα οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἀξιωματικὰ ἀποκλείονται ὡς ἐξωεπιστημονικὲς, θὰ πρέπει νὰ ἐντοπίσουμε σὲ ποιὲς περιπτώσεις εἶναι δυνατό νὰ ἀποφύγουμε τίς ἀξιολογικὲς ἐνέργειες. Θὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τότε ὅτι ἡ γνωστικὴ διαδικασία ἀποτελεῖ ἐνότητα γνωστικῶν καὶ ἀξιολογιῶν προσεγγίσεων, ἀκόμη καὶ σὲ ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις ποὺ λανθασμένα πιστεύουμε ὅτι βασίζονται σὲ μιὰ καθαρὰ οὐδέτερη ἔρευνα. Ὁ Habermas σὺν παλιῷ βιβλίῳ τοῦ *Γνώση καὶ ἀνθρώπινες βλέψεις* (ἀγγλικὴ ἔκδ. 1972) εἶχε θέσει τὸ ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς ἐπιστήμης μὲ εἰλικρίνεια καὶ ἀντικειμενικότητα. Τὸ βιβλίο αὐτό, ὅπως καὶ ἄλλα ποὺ ἀκολούθησαν σὺν χώρῳ τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστήμης, μᾶς ἔκανε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἀντὶ νὰ θεωροῦμε τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς θεωρίας συνάρτηση τῆς οὐδέτερης στάσης τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τῆς ἄρνησής του νὰ διατυπώσῃ ἀξιολογικὲς κρίσεις, εἶναι φρονιμότερο καὶ ἐπιστημονικότερο, θὰ λέγαμε, νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴν αὐταπάτη τῆς καθαρῆς (οὐδέτερης) ἔρευνας. Βέβαια, ὁ Habermas συναρτοῦσε τὴ δυνατότητα τῆς καθα-

ρής έρευνας με τη χειραφέτηση του ανθρώπου και τη μετέθετε έτσι στο μέλλον. 'Αλλά είναι δύσκολο, στην πραγματικότητα λάθος, πιστεύω, να φανταστούμε ότι με τη χειραφέτησή του, ο άνθρωπος θα απαλλαγεί από την ανάγκη και την επιθυμία να αξιολογηθεί ή να αποτιμᾶ. Ίσα ίσα θα πρέπει να συμβεί το αντίθετο. 'Εκτός κι αν συνδέουμε τη χειραφέτηση μ' εκείνη την κατάσταση όπου όλα τα λάθη έχουν διορθωθεί και δεν υπάρχει περιθώριο να γίνουν άλλα. Με μια κατάσταση δηλαδή μακάριας αδράνειας την οποία γεννά ή λαμβασμένη έτσι κι αλλιώς αίσθηση ότι ολοκληρώθηκε ή προσπάθεια για ολοκλήρωση. Αυτό είναι ο λόγος, κατά τη γνώμη μου, που θα πρέπει να ρίξουμε το βάρος στη μελέτη μιᾶς λογικῆς τῆς έκφρασης που μᾶς επιτρέπει να προβληματισθούμε πάνω στις μη ένεργοποιημένες δυνατότητες τῆς σκέψης και να βάλουμε πρὸς στιγμήν σὲ δεύτερη μοίρα τὸ κεφάλαιο τῆς προσδιοριστικῆς λογικῆς στὸ ὅποιο ἔχει ἐπικεντρωθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημολόγων. "Ένα ἐνδιαφέρον διόλου ἄθωο που ἀποκαλύπτει τὴ στενὴ σχέση που διατηρεῖ ὄχι μόνον ἡ ἐπιστήμη ἀλλὰ καὶ ἡ μετα-ἐπιστήμη με τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ παραπέρα με τὴ βιομηχανία.

"Έτσι αὐτὸ που μπορούμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ ξανασκεφτοῦμε τὴν δυνατότητα γιὰ ἀντικειμενικότητα που διαθέτει ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς κριτικῆς που τῆς ἀσκήθηκε τὰ τελευταῖα ἑκατὸ καὶ παραπάνω χρόνια, ἀρχῆς γενομένης με τὸν Nietzsche, τὸν Bergson, τὸν Heidegger ἢ τὸν Husserl, τοὺς θεωρητικούς τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης ἀλλὰ καὶ πιὸ πρόσφατα, με τὸν Habermas τοῦ *Γνώση καὶ ἀνθρώπινες βλέψεις*, τὸν Foucault καὶ τὸν Καστοριάδη.

Δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε, τότε, νὰ ἀναγνωρίσουμε μέσα στὴ σύγχρονη ἀντίληψη που συναρτᾷ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης με τὴν οὐδετερότητα τῆς ἔρευνας, στοιχεῖα που κληρονομήσαμε ἀπὸ τὴ γεγκελιανὴ ἀντίληψη. Σύμφωνα με τὴν τελευταία, ἀντικειμενικὸ φτάνει νὰ γίνῃ τὸ πνεῦμα ὅταν πάψει νὰ λειτουργεῖ ἐν ἑαυτῷ, με γνώμονα δηλαδή, τὶς προσωπικὲς του ἀνάγκες, ἐνστικτα καὶ ἐπιθυμίες καὶ κινηθεῖ σ' ἓνα ἐπίπεδο ὅπου τὸ πνεῦμα λειτουργεῖ δι' ἑαυτό, ἀπελευθερωμένο δηλαδή ἀπὸ τὰ προσωπικὰ στοιχεῖα που τὸ ὀρίζαν ὡς τότε, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συλλάβῃ τὸ καθολικὸ μέσα στὸ μοναδικὸ καὶ ἀντίστροφα. 'Η ἄποψη τοῦ Habermas ὅτι ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης συναρτᾶται με τὴ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπῆχεῖ τὴ γεγκελιανὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ πνεύματος.

Βέβαια, ὁ Hegel συναρτοῦσε τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος σὲ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα με τὰ πεπραγμένα τοῦ πνεύματος στὸ πεδίο τῆς γνώσης, τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Μόνον ὅταν τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίσει τὰ ὅρια τῆς ἀφηρημένης γνώσης, τῆς ὑποκειμενικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἀφηρημένου δικαίου καὶ προβληματισθεῖ πάνω σὲ ὁριακὰ ζητήματα που τὸ ἀφοροῦν, ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἐγκλήματος καὶ τοῦ τρώ-

που νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει, μόνον τότε εἶναι σὲ θέση νὰ ξεπεράσει τὰ ὅρια αὐτὰ καὶ νὰ κατακτήσει τὴν ἀντικειμενικότητά του. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, γιὰ τὸν Hegel ἡ ἀντικειμενικὴ σκέψη δὲν ἀποτελοῦσε μιὰ κατὰκτηση τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ τῆς ἰδίας τῆς ἐποχῆς του, στὸ βαθμὸ πού ἡ ἐποχὴ του εἶχε ἤδη διαμορφώσει στὴ βάση μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἠθικῆς, μιᾶς ἠθικῆς δηλαδὴ ἱκανῆς νὰ δεσμεύσει ὅχι μόνον τοὺς θεματοφύλακούς της ἀλλὰ καὶ τὰ θύματά της, ἓνα ἀντικειμενικὸ δίκαιο, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου ὅχι μόνον ἓνας οὔτε μόνον λίγοι ἀλλὰ ὅλοι εἶναι ἴσοι ἀπέναντι στὸ νόμο. Γιὰ τὸν Hegel μὲ τὴ θέσμιση ἐνὸς τέτοιου ἀντικειμενικοῦ δικαίου, ἡ ἐλευθερία στὸ βαθμὸ πού ἀποτελεῖ μιὰ διασφαλισμένη ἀπὸ τὸ νόμο δυνατότητα γιὰ τὸν καθένα, ἦταν ἤδη μιὰ κατὰκτηση τοῦ παρόντος κι ὅχι τοῦ μέλλοντος.

Ἀνάλογη μὲ αὐτὴν τοῦ δικαίου ἦταν καὶ ἡ χειρελιανὴ ἀντιμετώπιση τῆς γνώσης. Γιὰ τὸν Hegel, ἡ γνώση εἶναι καρπὸς ἀντικειμενικοῦ πνεύματος στὸ μέτρο πού ἔχει συλλάβει μὲ τὸν ἀναλογισμό στὸν ὁποῖο καταφεύγει ἡ σκέψη, τὴν βαθύτερη πραγματικότητα τῶν φαινομένων πού ἐρευνᾷ, γιὰ νὰ διαπιστώσει φτάνοντας σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο βάθους, ὅτι ἡ γνώση ὅταν συλλάβει τὴ βαθύτερη πραγματικότητα τῶν φαινομένων πού μελετᾷ εἶναι αὐτογνωσία.

Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀποτιμήσουμε τὰ πεπραγμένα τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς σκέψης μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς χειρελιανῆς φιλοσοφίας, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ ζητούμενο τῆς καθαρῆς ἐρευνας πού τὸ συναρτοῦμε μὲ τὴν οὐδέτερη στάση τοῦ ἐπιστήμονα ἀποτελεῖ ἓνα ὑποκατάστατο τῆς ἐρευνας πού ἔχει συνείδηση ὅτι ἀποσαφηνίζοντας τὸ ἀντικείμενό της σ' αὐτὸ πού πραγματικὰ εἶναι, ἀποσαφηνίζεται ἡ ἴδια.

Ἄν δοῦμε τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ σκέψη μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὅσο ἡ μέγιστη δυνατὴ ἐπιδίωξή της εἶναι νὰ συλλάβει τοὺς νόμους πού διέπουν τὴ λειτουργία τῶν φαινομένων πού μελετᾷ, ὑποκαθιστώντας τὸ ζητούμενο τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ ζητούμενο τῆς βεβαιότητας καὶ τῆς ἐγκυρότητας τῶν προτάσεων πού διατυπώνει, τὸ στάδιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο διέρχεται ἐξακολουθεῖ καὶ εἶναι τὸ στάδιο τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος.

Ἄν σταθοῦμε στὴν κριτικὴ πού δέχτηκε ἡ ἐπιστήμη τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν Nietzsche ὡς τὸν Feyerabend δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες πού τῆς προσάπτουν τὴν ὑποκειμενικότητα. Ὅχι βέβαια κατευθεῖαν μὲ τὴν ἔννοια πού τῆς προσέδιδε ὁ Hegel πού τὴ συναρτοῦσε μὲ τὴ γνώση πού παράγει ἡ ἐπιστημονικὴ διάνοια (Verstand), ὅταν ἀρκεῖται νὰ συλλάβει νόμους διατυπωμένους μὲ γενικὲς κι ἀφρηρημένες ἔννοιες. Ἀλλὰ ἔμμεσα ἢ σὲ τελικὴ ἀνάλυση μὲ μιὰν ἀνάλογη ἔννοια. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν κριτικὴ πού δέχτηκε ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ὡς τὴν πρώτη ἀπόπειρα τῆς ἰδίας τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀναζητήσει τὴν αὐτοσυνειδησία της.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ κριτικὴ αὕτη δὲν ἀναπαράγει τὸ χειρελιανὸ σχῆμα ἀνά-

πτύξης της επιστημονικής σκέψης στην πορεία της προς την αλήθεια. Κι αυτό, γιατί διχώνει και τα τελευταία ψήγματα της αυταπάτης ότι είναι αντικειμενική ή γνώση που προκύπτει από μια ουδέτερη έρευνα, μια έρευνα δηλαδή αποκομμένη από προσωπικές βλέψεις, επιθυμίες, ανάγκες. Αυτό φάνηκε να το υποστηρίζει ο Hegel στη *Φιλοσοφία του πνεύματος*, όταν καταχωρεί το ένστικτο, το συναίσθημα, την ανάγκη στο υποκειμενικό πνεύμα από το οποίο απομακρύνεται ο νοῦς όσο κυριαρχείται από το λόγο (*Vernunft*) και τη δική του ελευθερία και αδέκαστη ὀρθολογικότητα. Ὁ ἴδιος ὥστόσο ὁ Hegel θά ἀναιρέσει τήν ἀποψη αὐτή, στό πεδίο τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας ὅπου τά ἄτομα δρώντας ὑπὸ τήν κυριαρχία ἑνὸς προσωπικοῦ πάθους, συναισθημάτων καὶ ἀναγκῶν, γίνονται, παρ' ὅλα αὐτά, φορεῖς τοῦ ἀντικειμενικοῦ (οἰκουμενικοῦ καὶ ταυτόχρονα μοναδικοῦ) πνεύματος πού διέπει τήν Ἱστορία.

Στό πλαίσιο τῆς σύγχρονης κριτικῆς τῆς επιστήμης, φάνηκε περιττή ἡ προσφυγή στοῦ δόλο τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος στόν ὁποῖο καταφεύγει ὁ Hegel γιά νά ἀντιμετωπίσει καί νά λύσει αὐτή τήν ἀντινομία πού ἔκρινε ὅτι συστήνουν τὸ πάθος ἢ τὸ συναίσθημα καὶ ἡ ἔλλογη σκέψη. Γιατί μέ τῇ μεσολάβηση τῆς φροῦδικῆς θεωρίας, φάνηκε καθαρά ὅτι τὸ ζητούμενο μιᾶς οὐδέτερης σκέψης ἰσοδυναμεῖ μέ τὸ σφαγιασμό τῆς σκέψης, στό βαθμὸ πού κλείνοντας τίς διόδους πού ὀδηγοῦν ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο ὅπου ἐδράζει ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ συναίσθημα στὴ συνείδηση ὅπου ἐδράζει ἡ ἔλλογη σκέψη, ὀδηγούμαστε σὲ μιὰν ἀκίνητοποιημένη κατάσταση τοῦ μυαλοῦ ὅπου κυριαρχοῦν τὰ ἤδη παγιωμένα του σχήματα κι ὅπου ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης ἐξαντλεῖται στὴ συμμόρφωσή της σὲ ἀπαγορευτικὲς διατάξεις πού ἀκυρώνουν τὸ δυναμισμό καὶ τὴ δημιουργικότητά της.

Ἄν ὁ Hegel ἀγνοοῦσε τὸ ἀσυνείδητο ὅπου ἐδράζεται ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ συναίσθημα, τὰ ὁποῖα τροφοδοτοῦν θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ τὴ συνείδηση καὶ τὴ βούληση πού ἀναπτύσσεται στὴ βάση αὐτῆς τῆς τροφοδοσίας, ὥστόσο γινώριζε τὴ δύναμη τοῦ πάθους πού χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος. Ἐτσι ἡ οὐδετερότητα πού θεωρήθηκε ὡς ὅρος γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης, λειτούργει μᾶλλον ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλείδα τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης καὶ ταυτόχρονα ὡς τροχοπέδη τῆς ἴδιας τῆς επιστήμης ἐφόσον ἡ τελευταία μέ τὴν οὐδετερότητά της τὸ μόνο πού κατορθώνει εἶναι νά ἀναπαράγει τὸ καθεστὼς μέσα στοῦ ὁποῖο ἔμαθε νά κινεῖται.

Ἡ κριτικὴ πού δέχτηκε ἡ ἐπιστήμη ἔδειξε μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἡ οὐδετερότητα εἶναι ἀδύνατη κάτω ἀπὸ τίς συνθῆκες πού ὀρίζει ὁ τρόπος ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ἄσχετα μέ τίς προθέσεις τοῦ ἐπιστήμονα ἢ τοὺς στόχους πού θέτει. Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς κριτικῆς, τὸ πρόταγμα τῆς οὐδέτερης ἐρευνας ἀποκαλύπτεται ὅτι λειτουργεῖ περισσότερο ὡς ἡθικὸ καὶ ἰδεολογικὸ προκάλυμμα καὶ λιγότερο ὡς προοπτικὴ.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἀπὸ τὴ χεγκελιανὴ θετικὴ

διαλεκτική λογική, ὁ θετικισμὸς τὸ μόνο ποὺ ἔλαβε ὑπόψη του ἦταν τὸ ἱεραρχικὸ σχῆμα μέσα στὸ ὁποῖο ὁ Hegel ἀποτύπωνε τὴν πορεία ποὺ κάνει ἡ σκέψη, περνώντας ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ὑποκειμενικότητας στὴν κατάσταση τῆς ἀντικειμενικότητας.

Ἀντίθετα, αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὴ σύγχρονη κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης ὅτι διδάχτηκε ἀπὸ τὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος ἦταν νὰ βλέπει πίσω ἀπὸ τὸ προκάλυμμα καὶ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀποκαλυπτικὴ δύναμη ποὺ κρύβει μέσα της ἡ συγκάλυψη γιὰ ὅποιον καταφέρει νὰ μὴν ξεγελαστεῖ καὶ πάρει τὸ προσωπεῖο γιὰ πρόσωπο. Θὰ ἦταν ὥστόσο λάθος νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς τὶς ἀρνήσεις ποὺ πρόβαλε ἡ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ὡς ἀρνήση τῆς ἰδίας τῆς ἐπιστήμης. Ἄν τὸ κάνουμε, θὰ ἀντιμετωπίζαμε ἀπλοϊκὰ τὴν κριτικὴ, πράγμα ποὺ γίνεται ἀπὸ ἀφιλοσόφητους ἱστορικοὺς ἢ ἀπὸ ἀνιστόρητους φιλοσόφους, ὅταν κινοῦνται στὶς παρυφές εἴτε τῆς θετικιστικῆς εἴτε τῆς διαλεκτικῆς σκέψης. Γι' αὐτοὺς, ἡ παρατήρηση ὅτι ἡ ἐπιστήμη λιμνάζει μέσα σ' ἓνα καθεστῶς ἑλλειψῆς αὐτοσυνειδησίας ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν καταδίκη της. Γιὰ μᾶς ἰσοδυναμεῖ μόνο μὲ τὴν ἐπισήμανση τῆς ὀπισθοδρόμησης στὴν ὁποία ὁδηγεῖ ἡ παθητικότητα.

Παίρνοντας σοβαρὰ ὑπόψη μας τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε στὴν ἐπιστήμη, αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὡς δυνατότητα καὶ νὰ ἐπιδιώξουμε τὴν πραγματοποιήσῃ του, δὲν εἶναι ἡ οὐδέτερη ἔρευνα ἀλλὰ μιὰ αὐτοσυνείδητη ἔρευνα. Μιὰ ἔρευνα δηλαδὴ ποὺ ἔχει ἀντιληφθεῖ ὅτι στρέφοντας τοὺς προβολεῖς της πάνω στὸ ἀντικείμενο ποὺ ἔχει ἐπιλέξει γιὰ νὰ φωτίσει, φωτίζεται καὶ ἡ ἴδια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μέσα της, τὶς προθέσεις της, τὸ πνεῦμα τῆς προσέγγισής της, τὶς βλέψεις της ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξω-ἐπιστημονικοὺς ἐπικαθορισμοὺς της. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει διαδικασία ἀναγνώρισης ποὺ νὰ μὴν εἶναι διαδικασία αὐτοαναγνώρισης. Διαφορετικὰ ἡ ἔρευνα, καὶ πόσο μᾶλλον ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, θὰ ἦταν —ὅπως καὶ εἶναι ὅταν ὁ ἐρευνητὴς ἀγνοεῖ τὶ πραγματικὰ κάνει— μιὰ ἱστορία λήθης, μιὰ ὑπόθεση δηλαδὴ ποὺ ἀναλαμβάνει γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς πιέσεις ποὺ ἀσκοῦν ἐπάνω του ἡ βιωτὴ καὶ ἡ συνείδηση. Ἐνῶ πρόκειται γιὰ μιὰ δοκιμασία στὴν ὁποία ὁ ἐρευνητὴς ὑποβάλλει ὅχι μόνο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτὸ του. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτοῦμε μὲ πόσα ἐξωθεν παλεύει κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας (συναισθήματα, βλέψεις, ἀνάγκες, ἰδεολογία, προσωπικὲς ἀντιλήψεις ριζωμένες παιδιόθεν, ἀλλὰ καὶ δεσμεύσεις, περιορισμοὺς καὶ ἐπικαθορισμοὺς ἐξω-ἐπιστημονικοὺς, στὸ πλαίσιο τοῦ ἐπαγγέλματος).

Ὅλη αὕτὴ ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγήσουμε τὶς λεγόμενες ἰδεολογικὲς γνώσεις μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἱστορικὴ γνώση —πράγμα ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ σκεφτοῦμε τί εἶναι ἀντικειμενικότητα καὶ τί ἡ οὐδετερότητα ποὺ τάχα τὴν ἐπαγγέλλεται— εἶναι περιττὴ ἂν δεχτοῦμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ὀφείλουν νὰ δεσμεύονται ἀπὸ τὸ πρότυπο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν

κι επομένως να τείνουν μέσα από μια διαδικασία αυτοπεριορισμού της επιστημονικής πρακτικής, στην παραγωγή τυποποιήσιμων γνώσεων.

Αυτή ωστόσο ή εξηγητική προσπάθεια είναι απαραίτητη γιατί άφορᾷ γνώσεις που παράγονται στο πεδίο της ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης ή των ανθρωπιστικών μελετών. Μπορούμε να καταγγέλλουμε όσο θέλουμε την τεχνοεπιστήμη ως μια διαστρέβλωση της ΐδιας της αναζήτησης της ἀλήθειας που ἀναλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος στην πορεία του μέσα στον ιστορικό χρόνο, καὶ τὸ πράγμα νὰ σταματᾷ ἐκεῖ, ἐφόσον θὰ ὑπάρχουν πάντα κάποιοι ἐπιστήμονες που θὰ συνεχίζουν νὰ τὴν διακονοῦν, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ καταγγέλλουμε τὴν ιστορικο-κοινωνική ἐπιστήμη ὡς ψευδο-ἐπιστήμη καὶ νὰ θεωροῦμε ὅτι ἡ κριτική μας ἐπέμβαση ἐξαντλεῖται στὸ σημεῖο αὐτό. Γιατὶ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐνεργοῦσαμε ὅπως ἐκεῖνος ὁ ἄφρων που καταγγέλλοντας τὶς τυχόν συγκαλύψεις που εὐνοεῖ ἕνα μὴ ἐπαρκὲς φωτισμός, γυρίζει τὸν διακόπτη, σταματᾷ τὴν ἡλεκτροδότηση καὶ ἀφήνει καὶ τοὺς ὑπόλοιπους στὸ σκοτάδι. Ἐχουμε ὥστόσο τὴ δυνατότητα νὰ προτιμήσουμε τὸ σκοτάδι ἀπὸ τὸ ἡμίφως;

Τὸ ἐρώτημα οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι ρητορικό γιατί εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε τὴ λύση που θὰ διάλεγε ὁ μύωπας, ὅταν σὲ ἐνδειξη διαμαρτυρίας γιὰ τὴν περιορισμένη του ὄραση, ποδοπατᾷ τὰ γιαλιά του.

Μὴ ἔχοντας ἄλλη λύση ἐπομένως, θὰ πρέπει νὰ στραφοῦμε στὴν προσπάθεια ἐξήγησης τῶν λεγόμενων ἰδεολογικῶν γνώσεων. Στὸ πλαίσιο αὐτό, παρατηροῦμε ὅτι οἱ γνώσεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀποτέλεσμα τῆς βιολογικῆς προσαρμογῆς τοῦ ὀργανισμοῦ στὸ φυσικὸ περιβάλλον. Γιατὶ εἶναι ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς προσαρμογῆς. Ἐνῶ, δηλαδή, μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν πειραματική καὶ τὴ λογικο-μαθηματική γνώση, φωτίζοντας τὶς ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στὸν βιολογικὸ ὀργανισμό καὶ στὸ νοητικὸ του σύστημα, ὅπως ἔκανε ὁ Piaget, ἡ γνώση που ἀποκτοῦμε στὴ βάση τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ παρὰ μόνον ἂν φωτίσουμε τὶς ἀντιστοιχίες που ἀποκαθίστανται ἀνάμεσα στὸ νοητικὸ μας σύστημα καὶ στὸν κοινωνικὸ ὀργανισμό ἀπὸ ὅπου ἀντλοῦμε κοινωνικὴ ἐμπειρία.

Νὰ λοιπὸν ἕνας ἐπιπλέον λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν μποροῦμε νὰ θέσουμε τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης τῆς ιστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης οὔτε στὸ πλαίσιο τῆς βιολογίας οὔτε στὸ πλαίσιο τῆς ψυχολογίας ἢ τῆς νευροφυσιολογίας τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπως προσπάθησε νὰ κάνει ὁ θετικισμός, ὁ σύγχρονος ἐμπειρισμός ἢ ὁ δομισμός κινούμενοι σὲ μιὰν ἀναγωγικὴ βάση. Γι' αὐτὲς τὶς συνεχῶς ἀποιδεολογικοποιούμενες γνώσεις, χρειάζεται νὰ δοθεῖ καταρχὴν μιὰ ιστορικο-κριτικὴ ἐξήγηση στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης.

IV.

(Ἡ βέλτιστη κατάσταση) δὲν διήρκεσε καὶ δὲν μποροῦσε νὰ διαρκέσει. Ἴδου μιὰ διαπίστωση ποὺ ὀφείλουμε νὰ κάνουμε καὶ νὰ ἐξηγήσουμε.

P. Κενώ, *Ἱστορίας πρότυπον*, κεφ. ΚΗ'.

Στὸ πεδίο αὐτό, ὅπως εἴπαμε, ἔγιναν τομὲς ὄχι μόνο τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο ἢ κοντὰ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἀλλὰ καὶ στὰ τέλη τοῦ προηγούμενου, τῇ στιγμῇ κατὰ τὴν ὁποία ὁ γαλλικὸς καὶ ὁ ἀγγλικὸς διαφωτισμὸς ποὺ ἔχει ἤδη εἰσαχθεῖ στὴ Γερμανία στὸ πλαίσιο τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς πολιτικῆς τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Β' τῆς Πρωσίας ἀφομοιώνεται καί, καθὼς ἀφομοιώνεται, μετατρέπεται σὲ ἀντικείμενο κριτικῆς. Εἶναι ἡ στιγμή τοῦ Sturm und Drang ποὺ θὰ ὀδηγήσει σὲ ἐλάχιστα χρόνια, σὲ μιὰ γνωστικὴ ἐπανάσταση καὶ στὴ συνέχεια, σὲ μιὰ καλλιτεχνικὴ ἐπανάσταση στὴν ποίηση καὶ στὶς ὑπόλοιπες τέχνες, μὲ τὸν ρομαντισμὸ ποὺ ἀντίθετα μὲ αὐτὸ ποὺ συνέβηκε στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη, θὰ σπάσει τὰ σύνορα τῆς Γερμανίας γιὰ νὰ διαχυθεῖ μὲ γρήγορο ἢ βραδύτερο ρυθμὸ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Γιὰ νὰ μὴ μᾶς διαφύγουν, ἀφοῦ ἡ πρόθεσή μας δὲν εἶναι νὰ τίς συγκαλύψουμε ἢ νὰ τίς παραβλέψουμε, ὅπως εἴπαμε, χρειάζεται νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ νὰ θέσουμε ὡς ἄξονα τῆς ἀνάλυσής μας τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς νεωτερικότητος.

Μὲ ἄξονα τὴν ἔννοια αὕτη, μποροῦμε νὰ συλλάβουμε καταρχὴν τοὺς μετασχηματισμοὺς ποὺ ὑπέστη ὁ ἐμπειρισμὸς στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπὸ τὸν Kant ὡς τὸν Hegel. Οἱ μετασχηματισμοὶ αὗτοι εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα δύο βασικὲς κατακτήσεις τῆς σκέψης: 1) τὴ μεθερμηνεία τῆς μεταφυσικῆς καὶ 2) τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς νέου λογικοῦ ὀργάνου.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πρώτην κατάκτηση, θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μεταφυσικὴ, μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς καντιανῆς κριτικῆς, παύει νὰ ὑποστασιώνει κοσμολογικὲς, ψυχολογικὲς καὶ θεολογικὲς ἰδέες καὶ μετατρέπεται σὲ πεδίο ἀνάλυσης τῶν ἔσχατων ὄρων θεμελίωσης τῆς γνώσης. Ὁ προβληματισμὸς πάνω στὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης βρίσκει ἐδῶ ἕνα γόνιμο ἔδαφος καὶ διαμεσολαβεῖ γιὰ τὴ συγκρότηση ἐνὸς διαλεκτικοῦ λογικοῦ ὀργάνου ἱκανοῦ νὰ φωτίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐμπειρικὸ καὶ ταυτόχρονα ὑπερ-ἐμπειρικὸ γεγονός, ὡς ἕνα ὄν δηλαδὴ τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ καλύψει στοιχειώδεις φυσικὲς ἀνάγκες δημιουργεῖ πολιτισμό. Πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ τὴ δεύτερη ὅπως εἴπαμε κατάκτηση τῆς σκέψης.

Γιὰ τίς δύο αὐτὲς κατακτήσεις ποὺ ἔφερνε μαζί του ὁ ἰδεαλιστικὸς μετασχηματισμὸς τοῦ ἐμπειρισμοῦ, χρειάστηκε νὰ ἐπαναπροσδιορισθοῦν οἱ σχέσεις

τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ φιλοσοφία ποὺ τόσο στὴν Ἀγγλία ὅσο καὶ στὴ Γαλλία, στὴ συνέχεια, εὐθυγραμμίστηκε μὲ τὰ δρώμενα τῆς μηχανιστικῆς ἐπιστήμης, στὴ Γερμανία ὄχι μόνον δὲν συμμορφώνεται σ' αὐτὸ τὸ καθεστῶς πραγμάτων καὶ λόγου, ἀλλὰ ἀσχεῖ κριτικὴ στὶς ἀρχές τῆς μηχανιστικῆς σκέψης ποὺ υπαγόρευσε μιὰ τέτοια εὐθυγράμμιση. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ὁ Foucault ὄχι μόνον στὶς *Λέξεις καὶ τὰ πράγματα* ἀλλὰ καὶ στὴν *Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης* ἀποσιωπᾷ αὐτὴ τὴν ἀντίσταση ποὺ προβάλλει ἡ σκέψη σὲ μιὰν ἐδραιωμένη τάξη λόγου, στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον του βέβαια τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη κατεύθυνση, στὴν κατεύθυνση ἐκείνη ὅπου ὁ λόγος ποδηγετεῖ τὴ σκέψη καὶ ἐνισχύει τὴν τάξη τῶν πραγμάτων ποὺ εὐνοεῖ ἡ ἀρμόδια ἐκφορὰ του. Ἀλλὰ τὸ σημεῖο αὐτό, δὲν θὰ τὸ συζητήσουμε ἐδῶ.

Μὲ τὴ συνέργεια τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς ποὺ ἀσχήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ ἀντίληψη τοῦ ἱστορικο-κοινωνικοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὸν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο γνωρίζει καὶ δρᾷ, ἀλλάζει κι ἀλλάζοντας, ἐκβάλλει στὴ θεμελίωση μιᾶς νέας ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία τῆς ἐμπειρίας ὡς ἀφετηρίας τῆς γνώσης, δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ μόνον ὅπως ὀραματίστηκε ὁ Hume ἀλλὰ καὶ ὑπερ-ἐμπειρικὴ ταυτόχρονα προκειμένου νὰ μὴν προδίδει τὸ ἀντικείμενό της καθὼς τὸ ἀντιμετωπίζει στὴν ὁλότητά του.

Προσεγγίζοντας τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς νέας ὀλιστικῆς ἐπιστήμης, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ποὺ παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξής της, ἀλλὰ καὶ ὁ κοινωνικὸς ἐπιστήμονας ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ μέλλον τῆς δικῆς του ἐπιστήμης, θὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι τὰ διαχωριστικὰ ὅρια ἀνάμεσα στὸ ἀντικείμενο καὶ στὸ Ὑποκείμενο τῆς γνώσης ποὺ θέτει ἡ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ στὸ δικό της πλαίσιο, ἐξαντλοῦνται στὴν προσπάθεια τοῦ τελευταίου νὰ ἐπεξεργαστεῖ μιὰ δική του ὀπτικὴ γωνία, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ μέθοδος ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, φέρει τὴ δική του σφραγίδα. Μιὰ τέτοια σφραγίδα φτιάχνεται μέσα ἀπὸ τὸ διάλογό του μὲ τὴν ἐποχὴ του, τὴν ἐπιστήμη του, τὸ σύστημα ἐννοιῶν ποὺ τοῦ παρέχει ὁ θεωρητικὸς της προβληματισμός.

Αὐτὴ ἡ ριζικὴ διαφορὰ ποὺ ὀριοθετεῖ τίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἀποδεσμεύονται ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ ἀναγωγικὸ μοντέλο, φαίνεται νὰ ἔχει τὴν ἀπαρχὴ της στὴν παρατήρηση τοῦ Kant, στὸ δοκίμιό του *Ὑποθέσεις πάνω στὴν ἀπαρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας*, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φύσης ἀρχίζει μὲ τὸ ἀγαθὸ γιὰτὶ ἡ φύση εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς ἐλευθερίας ἀρχίζει μὲ τὸ κακὸ γιὰτὶ εἶναι ἔργο τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ δὲν τελειώνουν μ' αὐτὴν γιὰτὶ προκειμένου νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ φωτίζει τὸν ἄνθρωπο στὴ διπλή του ταυτότητα ὡς ἐμπειρικοῦ καὶ ταυτόχρονα ὡς ὑπερβατικοῦ ὄντος, θὰ χρειαστεῖ παραπέρα θεωρητικὴ δουλειά. Ὁ Kant δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ διορθώνει τὸ σχέδιο μιᾶς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώ-

που πού είχε προτείνει ο Hume. Στὴν καντιανὴ παρατήρηση στὴν ὁποία μόλις ἀναφερθήκαμε, ἡ φυσικὴ αἰτιότητα ἀντιδιαστέλλεται μὲ τὴν αἰτιότητα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ τελευταία ὥστόσο παραμένει ἓνα αἰνίγμα πού ἀναλαμβάνει νὰ ἀποκρυπτογραφῇ ἡ ἠθικὴ, καλύπτοντας ἔτσι τὰ κενὰ τῆς ἐπιστήμης.

Πράγματι, ἡ ὑπερβατολογικὴ λογικὴ πού ἐπεξεργάστηκε ὁ Kant στὴν *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, διερευνώντας τοὺς ὅρους πού καθιστοῦν δυνατὲς τὴν ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴν φυσικὴ ἐπιστήμη, δὲν τοῦ ἐξασφαλίζει τίς ἀπαραίτητες κατηγορίες ἀνάλυσης τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας αἰτιότητας. Γι' αὐτὸ καὶ ὅπως ὑπαινιχθήκαμε παραπάνω, ὁ Kant θὰ περιορισθεῖ νὰ συζητήσει τὴν ἐλεύθερη αἰτιότητα στὸ πεδίο τῆς Ἠθικῆς.

Γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τέτοιων κατηγοριῶν ἀνάλυσης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς σχέσης της μὲ τὴν ἀναγκαιότητα, θὰ διαμεσολαβήσει ἡ φιχτεϊκὴ καὶ ἡ χεγκελιανὴ φιλοσοφία. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς φιλοσοφίες ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα πού ἔθεσε ὁ Kant σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα μιᾶς νέας μεταφυσικῆς ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, ἱκανῆς νὰ φωτίζει τὴ σχέση ἐμπειρίας καὶ ὑπερβατολογικότητας πού καθορίζει τὸν ἄνθρωπο ὡς φορέα τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας, ὡς παραγωγὸ δηλαδὴ γνώσης.

Μιὰ τέτοια ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ, ἱκανὴ νὰ μᾶς γνωρίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐμπειρικὸ καὶ ὑπερβατολογικὸ ὄν, δὲν κινεῖται μέσα στὸν κύκλο τῆς ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς πού καθιέρωσε ἡ κλασσικὴ Τυπικὴ λογικὴ. Ἡ τελευταία, λίγο πρὶν πάρει τὴ μορφή τῆς Ὑπερβατολογικῆς λογικῆς, μᾶς ἐξασφάλιζε τὴ δυνατότητα νὰ συλλαμβάνουμε νόμους στὴ βάση ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ στὴ συνέχεια νὰ πετυχαίνουμε τὴ μέγιστη δυνατὴ γενίκευσή τους, χάρη σὲ μιὰ συμπεριληπτικὴ παραγωγὴ προσδεδεμένη στὶς δυνατότητες καὶ στὰ ὅρια τῆς ἐπαγωγικῆς σκέψης. Μόνο μέσα στὴν *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποκοτοῦσε τὴν αὐτογνωσία της μὲ τὴ συγκρότηση τῆς ὑπερβατολογικῆς λογικῆς μὲ τὴν ὁποία ὁ Kant τῆς φανέρωνε τί πραγματικὰ μπορούσε νὰ κάνει καὶ ἔκανε.

Ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ πού ἐπεξεργάζεται ὁ Hegel, γιὰ νὰ παρακολουθήσει διεργασίες πού κρύβονται πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, εἶναι τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ βῆμα, στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, γιὰ τὴ διεύρυνση τοῦ κύκλου ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς πού θὰ ἀνατρέψει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μηχανιστικῆς σκέψης στὸ πεδίο μελέτης ὄχι μόνο τῶν κοινωνικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τώρα δὲν ἔχουμε παραγωγὴ-ἐπαγωγὴ ἢ ἐπαγωγὴ-παραγωγὴ, ὅπως διατεινόταν ἡ κλασσικὴ Τυπικὴ λογικὴ μὲ τὴ μορφή ἀπριωρικῶ ὀρθολογισμοῦ ἢ ἐμπειρικῶ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλὰ παραγωγὴ-ἐπαγωγὴ-παραγωγὴ. Κι αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὴ νευτώνεια φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ πού ὁραματίστηκε ὁ Kant, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ συγκροτήσει ὁ ἴδιος. Αὐτὸς ὁ διευρυμένος κύκλος λογικῶν χειρισμῶν δὲν ὑπακούει πλέον στὸ πρόταγμα τῆς γενικότητας. Δὲν εἶναι ἡ δίψα τῆς γενικότητας, ὅπως θὰ τὴν ἀπο-

καλέσει ο Wittgenstein, πού τόν υπαγορεύει, αλλά ή διψα της ένότητας πού επιβάλλει μιάν όλιστική θεώρηση τοῦ πλέγματος ἀναγκαιότητα-ἐλευθερία.

Σ' αὐτή τή νέα ἐπιστημονική μεταφυσική πού θεμελιώνει ο Hegel, θά ἐπέμβει ο Marx. Στά πρώτα κριτικά κείμενά του θά ἐξετάσει συστηματικά καί ἐξονυχιστικά τόν τρόπο λειτουργίας καί θεμελίωσής της σ' ἓνα ἀπό τὰ πεδία ἐφαρμογῆς της, στή φιλοσοφία τοῦ κράτους καί τοῦ δικαίου. Ἐκεῖ, δηλαδή, ὅπου ο Hegel ἀναπτύσσει τήν προβληματική του γιά τήν ἐλευθερία καί τή μορφοποίησή της.

Ὁ Marx θά ἐπέμβει πάνω στή χειρελιανή διαλεκτική λογική, γιατί ἐνῶ μέ τή συγκρότησή της, ξεπερνιέται καί μετασχηματίζεται ο ἐμπειρισμός, δέν παύει ὡστόσο ή ἴδια νά κινεῖται μέσα στή σφαίρα τοῦ ἰδεαλισμοῦ ὅπου κατέληξε ή καντιανή κριτική. Τό γεγονός ὅτι ή καντιανή κριτική τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς λειτουργήσε καί ὡς ἀναμόρφωση τοῦ ἐμπειρισμοῦ, μέ τρόπο μάλιστα ἐξαιρετικά προσεγμένο, θά ἐπιτρέψει στόν θετικισμό τοῦ 19ου αἰώνα καί στήν ἀναλυτική φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰώνα, πού ἐξέλαβαν τήν *Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου* ὡς ἐμπειρική θεωρία τῆς γνώσης, νά στρέψουν τὰ πυρά τους ἐναντίον τῆς μεταφυσικῆς (πράγμα πού εἶχε ξαναγίνει μέσα στόν 18ο αἰώνα). Τώρα ὅμως, ἀδιακρίτως. Καί βέβαια οἱ ἀναλυτικοί φιλόσοφοι καταφέρονται ἐναντίον της, παραβλέποντας τήν τομή ή ὁποία εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή μεθερμενεία της. Αὐτή τήν τομή, πού προστοιμάζει ο Kant μέ τήν κριτική του καί ο Fichte μέ τήν προβληματική του πάνω στήν ἐλευθερία, θά τήν πραγματοποιήσῃ ο Hegel στήν *Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς*. Ὅσο ὅμως ή ρήξη μέ τόν ἐμπειρισμό καί ή ρήξη μέ τή δογματική μεταφυσική φαίνεται νά ἀκυρώνουν ή μία τήν ἄλλη, ο ἰδεαλισμός ὑποβόσκει ἀκόμη καί σ' ἐκεῖνα τὰ πεδία πού τόν ἀποσιωποῦν ή τόν ἀποποιοῦνται.

Στά κριτικά καί θεωρητικά κείμενα τοῦ Marx, παρακολουθοῦμε τήν ὑπερβαση τοῦ ἰδεαλισμοῦ καί τόν μετασχηματισμό του σέ μιὰ σκέψη πού δέν θ' ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό της ὡς κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ὁ Marx θά δείξει ὅτι ή ἱστορία δέν εἶναι προϊόν τοῦ πνεύματος ἀλλά ή κινητήρια δύναμη καί τῆς σκέψης καί τῆς πράξης πού τήν ἀντικειμενοποιοῦν. Ὡς τέτοια, δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἀφήγησης μέ τόν τρόπο πού ἀφηγούμαστε τήν ἱστορία τῆς ζωῆς ἐνός ἢ πολλῶν ἀνθρώπων. Στό *Κεφάλαιο*, ἀνακαλύπτουμε ὅτι δέν εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού φτιάχνουν τήν ἱστορία, ἀλλά ή ἴδια ή πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία γεννιοῦνται καί ὑπάρχουν. Ἡ πραγματικότητα αὐτή, κοινωνική καί ψυχολογική, ἀτομική καί συλλογική, ἰδιωτική καί δημόσια, προσωπική καί ἀπρόσωπη ὀρίζεται καί μορφοποιεῖται ἀπό τήν ἀνθρώπινη φύση ἀλλά καί ἀπό τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως καί ἀπό τό ταξικό συμφέρον καί τόν τρόπο παραγωγῆς ἢ ὀργάνωσης πού ὑπαγορεύει. Τέλος πάντων, ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ή Hanna Arendt, στό ἔργο της *Ἀνθρώπινη κατάσταση* (σ. 254) ο κρυμμένος στό παρασκήνιο πρωταγωνιστής της δέν εἶναι οἱ ἄνθρωποι. Αὐτό τὸ «ἄορατο

χέρι» που κινεί την ιστορία, ο Marx έδειξε ότι είναι οι δομές και οι θεσμοί που, ενώ είναι μορφώματα της ανθρώπινης πράξης, φτιάχνουν τους ανθρώπους.

Μιά τέτοια θεώρηση της ιστορίας δίνει ένα τέλος στον ιδεαλισμό γιατί όπως είπαμε τον ξεπερνά και τον μετασχηματίζει. Πράγματι, στο *Κεφάλαιο*, αντίθετα με ό,τι υποστήριζε ο Hegel στη φιλοσοφία της ιστορίας, συνειδητοποιούμε ότι οι άνθρωποι φτιάχνονται από την ιστορία, στο μέτρο που καθορίζονται από ένα σύστημα παραγωγικών σχέσεων ιστορικά διαμορφωμένο, κι ωστόσο την ίδια στιγμή, είναι αυτοί που καλούνται να την αλλάξουν, και το κάνουν. Όταν λοιπόν λέμε ότι ο ιδεαλισμός ξεπερνιέται και μετασχηματίζεται μέσα στη μαρξική σκέψη, αυτή τη διπλή συνειδητοποίηση που έφερε το κριτικό και παραπέρα θεωρητικό έγχείρημα του Marx επισημαίνουμε.

Αυτό το έγχείρημα που θ' αλλάξει ριζικά την αντίληψή μας για τον κόσμο και τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουμε μέσα σ' αυτόν, δεν έχει καμία σχέση με την ανιστορική και συνοπτική διαδικασία με την οποία ο θετικισμός αλλά και η αναλυτική φιλοσοφία επιχειρούν να παρακάμψουν τον ιδεαλισμό και κυρίως τη μετεξέλιξή του, με την έπιμονή τους να απορρίπτουν συλλήβδην τη δογματική μεταφυσική, τη χειχειλιανή μεθερμηνεία της και τη θεωρία της ιστορίας που θεμελιώνει ο Marx, ανατρέποντάς την.

Θα πρέπει ωστόσο να θεωρήσουμε αυτή τη δογματική απόρριψη σαν έναν έλιγμο προκειμένου να μην είπωθεϊ τίποτα πάνω στο ζήτημα της ιδεαλιστικής αντιμετώπισης της έπιστήμης και του αντικειμένου της, και στην ουσία, σαν ένα άλλοθι της άρνησης των θετικιστών να προβληματισθούν πάνω στη στενότητα, τη μονομέρεια και τους άκρωτηριασμούς της έπιστημονικής λογικής που προωθούν στο χώρο των κοινωνικών έπιστημών, όταν για να έπιβάλουν το αναγωγικό, φυσικαλιστικό και μονιστικό μοντέλο έπιστήμης, καταργούν άρχες και ιδέες που αθάίρετα κρίνουν ως ψευδο-έπιστημονικές.

Αυτή η άκριτη και δογματική στάση, μέσω της οποίας η στρατηγική, με την οποία ο Marx υπερβαίνει και μετασχηματίζει τον ιδεαλισμό, υποκαθίσταται από την τακτική των θετικιστών να τον παρακάμπτουν (παρακάμπτοντας μαζί και την κριτική διάστασή του), θα δώσει λαβές για τη διαλεκτική και τη φαινομενολογική ή ακόμη και την πραγματιστική κριτική της έπιστήμης μέσα στον 20ο αιώνα.

Ανταπαντώντας με τη σειρά τους θετικιστές και έμπειριστές έπιστημολόγοι νεοκαντιανής κατά το μάλλον ή ήττον καταγωγής, όπως ο Popper, έξαπολύουν πυρά έναντίον των όλιστικών προσεγγίσεων στο πεδίο της ιστορικο-κοινωνικής έπιστήμης. Παρακολουθώντας τον τρόπο με τον οποίο καταφεύγουν σε μίαν έπιθετική άμυνα, μένει κανείς με την εντύπωση ότι διεξάγουν ένα πόλεμο πάνω σε όθόνες που δείχνουν τά αντίπαλα στρατεύματα έτσι όπως θα έπρεπε να είναι και έτσι όπως θα έπρεπε να ενεργούν προκειμένου να τροφοδοτούν το πολεμικό μένος που δείχνουν οι ίδιοι, όταν βάλλουν έναντίον τους.

Αυτό που δραματικά απουσιάζει από την πολεμική τους είναι η απαραίτητη αναγνώριση των προβλημάτων που έδωσαν το έναυσμα για έναν τέτοιο πόλεμο, όπως και μια αμερόληπτη διερεύνηση των θέσεων του υποτιθέμενου έχθρου. 'Αλλά, όπως έπεσήμανε η Hanna Arendt, η χρήση βίας (που συνιστά κάθε πολεμική) είναι βουβή, γιατί παρά τα λόγια που χρησιμοποιούν για να διεξάγουν μια τέτοια πολεμική στο επίπεδο των ιδεών, αυτό που λείπει είναι ένας συνεκτικός ιστορικο-κριτικός λόγος. Τόσο που αναγκάζεται κανείς σε τελική ανάλυση να θεωρήσει αυτή την υποτιθέμενη θεωρητική διαμάχη μια μεταφορά των πολιτικών αντιδράσεων του συστήματος που δεν μπορεί να δει τη γνώση παρά σά μια παραγωγική δύναμη στην ύπηρεσία του.

Μια τέτοια αναγνώριση δεν μπορεί να γίνει στο πεδίο μιας επιστημολογίας που λειτουργεί ως μεταεπιστήμη. Γιατί ως μεταεπιστήμη η επιστημολογία είναι δύσκολο να βγει από το πλαίσιο του επιστημονικού παραδείγματος που αναλαμβάνει να προωθήσει, πράγμα που την εμποδίζει να προβληματισθεί πάνω στις λύσεις που δόθηκαν στο πεδίο άλλων επιστημονικών παραδειγμάτων. Μια τέτοια άκαμψια μαρτυρεί λ.χ. ο άδιέξοδος στην κλειστότητά του προβληματισμός των θετικιστών και εμπειριστών επιστημολόγων σε ό,τι αφορά τις δυνατότητες της επαγωγικής λογικής. 'Αντίθετα, μπορεί να γίνει στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης όπου μπορούμε να παρακολουθήσουμε όλες τις υπερβάσεις, τους μετασχηματισμούς ή τις παρεκκλίσεις που πραγματοποιήθηκαν σε ό,τι αφορά τη λογική της επιστήμης, στη διάρκεια της ιστορίας της. Διερευνώντας τον τρόπο θεμελίωσης της ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης μέσα στο πεδίο της γνωσιοθεωρίας, σ' αυτήν την αναγνώριση συμβάλλουμε.

Γιατί μπορεί κανείς να υποστηρίξει χωρίς να θεωρηθεί άνοητος, ανιστόρητος ή δογματικός στην άκρισία του ότι κοντά τρεīs αιώνες μετά τη θεμελίωση της θεωρητικής φυσικής από τον Γαλιλαίο που εγκαινιάζει τον διευρυμένο κύκλο της παραγωγής-επαγωγής-παραγωγής, έχουμε τη θεμελίωση μιας θεωρητικής ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης, με τον Marx. 'Αρκεί βέβαια να παρακολουθήσει το νήμα της σκέψης έτσι όπως ξετυλίγεται κατά τη μετάβασή της από τα νεότερα χρόνια στη σύγχρονη εποχή. Κι αυτό δεν είναι εύκολο, γιατί αυτό το νήμα άλλοτε σπάζει κι άλλοτε μπερδεύεται, ενώ το ξετύλιγμά του μέσα στο χρόνο είναι συναρτημένο με μια περιπλάνηση της σκέψης μέσα στο χώρο που ορίζει ο δυτικός κόσμος.

'Αν αναλάβουμε να κάνουμε ένα τέτοιο ταξίδι με πολλαπλά δρομολόγια μέσα στο χρόνο και στο χώρο προκειμένου να έντοπίσουμε τη στιγμή και τον τρόπο με τον οποίο θεμελιώνεται η ιστορικο-κοινωνική επιστήμη, θα διαπιστώσουμε ότι μια πρώτη απόπειρα για το σχεδιασμό της γίνεται μόλις στα Χειρόγραφα του '44. 'Εκεί ο Marx συζητά τον τρόπο με τον οποίο η κλασική πολιτική οικονομία δέχεται ως αξιωματικές αρχές φαινόμενα που μπορούμε να τα εξηγήσουμε και να τα αποσαφηνίσουμε διερευνώντας τα ιστορικά. Κατά

τῇ συζήτησιν, ὁ Marx θὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κλειστή σχέση πλούτου-ἐργασίας ἀποκαλύπτεται ὡς ταυτολογικὴ μόλις ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἐργασία μέσα στὸ καθεστῶς τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ποὺ καθορίζει τοὺς ὅρους ποὺ τὴ ρυθμίζουν καὶ οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλουν τὸν ἀλλοτριωτικὸ χαρακτήρα τῆς. Διερευνώντας ὁ ἴδιος ἱστορικὰ τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαμορφώνεται τὸ σύστημα ἐργασίας-πλούτου, ἀποκαθιστᾷ τὴν σχέση στὴν πραγματικὴ τῆς πολυπλοκότητά. Κοιτάζοντας τὰ πράγματα ἱστορικὰ κι ὄχι ἀφηρημένα, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ σχέση ἐργασίας-πλούτου δὲν εἶναι μιὰ σχέση αἰτιώδους ἀλλὰ μιὰ πολυπλοκὴ σχέση ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἀλλοτριωμένης καὶ ἀλλοτριωτικῆς ἐργασίας καὶ κεφαλαίου μέσα σ' ἓνα καθεστῶς ἐκμετάλλευσης ποὺ ἐγκαθιδρύει ἡ σχέση αὐτή.

Μὲ τὸ Κεφάλαιο ὅπου ἀναλύεται τὸ σύστημα παραγωγικῶν σχέσεων, ὁ Marx βγάζει τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν προ-επιστημονικὴ τῆς κατάστασιν ὅχι γιατί μᾶς δίνει μιὰν ἀκριβέστερη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ γιατί μᾶς δίνει ἓνα πλέγμα ἐννοιολογικῶν καὶ μεθοδολογικῶν μέσων γιὰ νὰ φωτίσουμε τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα εἴτε αὐτὴ ἀνήκει στὸ παρὸν εἴτε στὸ παρελθόν.

Στὴν προ-επιστημονικὴ τῆς κατάστασιν, ἡ ἱστορία ἀφηγεῖται, ἐξιστορεῖ, ἀναδεικνύει γεγονότα καὶ ἥρωες. "Ὅταν περνᾷ στὸ κατώφλι τῆς ἐπιστημονικότητος δὲν ἐξιστορεῖ, ἀναλύει καὶ ἐξηγεῖ, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι ἀποσαφηνίζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μιὰ πραγματικότητα δομημένη καὶ ὀργανωμένη μέσα ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν ἀνθρώπων στήνει μηχανισμοὺς καὶ κινεῖ τὰ νήματα τῆς ζωῆς τους, ἐξαναγκάζοντάς τους νὰ τῆς ἀντιπαρατεθοῦν γιὰ νὰ τὴν ἀλλάξουν, ἂν δὲν μποροῦν νὰ τὴν ὑπομείνουν. Ἡ ἀναμέτρηση αὐτὴ θυμίζει τὴ βιβλικὴ ἀναμέτρηση τοῦ Δαυὶδ μὲ τὸν Γολιάθ. Δὲν στηρίζεται ὅμως στὴ μυθολογία, ἀλλὰ στὴν ἀνάλυσιν τῆς σχέσης ποὺ συνδέει τὴν ἐργασία μὲ τὸ κεφάλαιο.

Ἡ θεμελίωσιν αὐτῆς τῆς νέας ἐπιστήμης προαπαίτησε ἐννοιες καὶ κατηγορίες ἀνάλυσης ποὺ ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπεξεργασεῖ, καθὼς ἐξακολουθοῦσε νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ-νευτώνεια μηχανιστικὴ σκέψιν. Αὐτὲς οἱ νέες κατηγορίες ἀνάλυσης εἶναι καρπὸς μιᾶς ἀντικαρτεσιανῆς ἐπανάστασης ποὺ συντελέστηκε πρῶτα στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης καὶ ἡ ὁποία, ὅπως ἐπιχειρήσαμε νὰ δείξουμε, ἐγινε μὲ τὴν μεσολάβησιν ὅχι μόνον τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς κριτικῆς ποὺ ἄσκησε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψιν πάνω στὴν ἐπιστήμην.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀντι-καρτεσιανὴ ἐπανάστασιν στὸ γνωσιοθεωρητικὸ πεδίο θὰ προκύψει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμην, ἀφοῦ μὲ τὴ δική της μεσολάβησιν θὰ ἔχει ἀναγνωρισθεῖ προηγουμένως ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ διάστασιν τῆς ἴδιας τῆς γνώσης. Τὸ ξέσπασμα μιᾶς ἀνάλογης ἀντι-καρτεσιανῆς ἐπανάστασης στὸ χῶρον τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς, στὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔτσι ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Bachelard στὸ *Nouvel esprit scientifique*, ἔπεται. Τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἡ σειρὰ προτεραιότητος ἀποσιωπήθηκε δὲν ἀλλάζει τὰ πράγματα.

Βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η αποσιώπησή της ευνόησε την τάση που αμφισβητεί την αξία όχι μόνον της ιστορικής γνώσης, αλλά και κάθε άλλης γνώσης που δεν παράγεται σύμφωνα με τις αρχές του αναγωγικού προτύπου που επέβαλε ο θετικισμός και το όποιο έναμιση αιώνα μετά τη συγκρότησή του, είναι πλέον κυρίαρχο. Όπως είπαμε, χρειάζεται να κατανοήσουμε, να εξηγήσουμε και να αξιοθετήσουμε τις γνώσεις αυτές, πράγμα που είναι αδύνατο στο πλαίσιο του θετικισμού που τις θεωρεί εκ προοιμίου έξω-επιστημονικές. Μ' αυτή την έννοια, η ιστορικο-κριτική ανάλυση που επιχειρήσαμε, έδω, στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης, για να φωτίσουμε τον τρόπο θεμελίωσης της ιστορικής επιστήμης, αποτελεί, στην πραγματικότητα, την πρώτη φάση ενός τέτοιου επιστημολογικού προγράμματος.

Ξαναγυρίζοντας στην πρώτη φάση αυτού του σχεδίου, θα πρέπει να μην παραλείψουμε να επισημάνουμε το γεγονός ότι ο Marx ξεκινά την ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα από μια διαδικασία αναγνώρισης του παρόντος που φέρνει μέσα του την ιστορική του διαμόρφωση. Τη διαδικασία αυτή την αναλαμβάνει η σκέψη στη διπλή της ταυτότητα ως επιστημονική ratio και ως ιστορική συνείδηση.

Η επιστημονική όρθολογικότητα, που διαμορφώνεται κατά τη φάση της έρευνας, ενώ αρκεί για τη διεξαγωγή της έρευνας, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τη φάση της έκθεσης των πορισμάτων της έρευνας ούτε για το στάδιο της προετοιμασίας της. Και στη φάση πριν από την έρευνα (που είναι μια φάση κριτική και γι' αυτό κρίσιμη) και στη φάση μετά την έρευνα (που είναι αποφασιστική και γι' αυτό εξίσου κρίσιμη), η επιστημονική όρθολογικότητα μένει αδρανής όσο δεν ενσωματώνεται στο διάλογο που ανοίγει ο ιστορικός με το υλικό της έρευνάς του προκειμένου να εκφέρει κρίσεις πάνω σ' αυτό και στον τρόπο προσέγγισής του. Η ιστορική συνείδηση που βρίσκει τον τρόπο να αναπτυχθεί παραπέρα στη βάση αυτού του διαλόγου, συνενώνεται με την επιστημονική όρθολογικότητα για να την καθορίσει και να καθορισθεί απ' αυτήν.

Η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης, ωστόσο, ανάγεται σε μια συνολική θεώρηση της εποχής μέσα στην οποία ο ιστορικός ζει και διεξάγει την έρευνα. Η γνώση του παρελθόντος είναι ικανή αλλά όχι αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξή της. Το ίδιο όπως και η γνώση του καθιερωμένου στο πλαίσιο της όμαλης επιστήμης τρόπου διεξαγωγής της έρευνας είναι αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη της επιστημονικής όρθολογικότητας. Για την παραπέρα ανάπτυξη και της επιστημονικής όρθολογικότητας και της ιστορικής συνείδησης, χρειάζεται μια υπέρβαση των ορίων που θέτει η επιλεγμένη θεματική και η καθιερωμένη μεθοδολογία της έρευνας.

Το παράδειγμα με το όποιο ο Marx εγκαινιάζει την ιστορικο-κοινωνική επιστήμη, είχε την πρόθεση να σπάσει τις συμβάσεις της εποχής περί «επιστημικότητας», όταν στη ντετερμινιστική αντίληψη που κυριαρχεί ήδη, μέσα στους

κόλπους τῆς θετικιστικῆς ἐπιστήμης, ἐνσωματώνει ὡς ὄρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἔνεν για τὴν ἐγκυρότητα τῶν πορισμάτων της, μ' ἄλλα λόγια, για τὴν ἀλήθεια τῶν προτάσεων ποὺ διατυπώνει, μία ἐξω-ἐπιστημονικὴ παράμετρο, τὴν ἱστορικὴ συνείδηση. Χωρὶς ἱστορικὴ συνείδηση, ὁ ἱστορικὸς ποὺ καλεῖται στὸ πεδίο τῆς δικῆς του ἐπιστήμης νὰ προσδιορίσει αὐτὸ ποὺ συστήνει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας ποὺ ἐπιλέγει νὰ μελετήσει, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴ φωτίσει στὴ ριζικὴ διαφορὰ της ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Ἀκριβῶς γιατί αὐτὴ ἡ ριζικὴ διαφορὰ δὲν εἶναι ἔργο τῆς ἀναγκαιότητας ποὺ ὑποδηλώνει ἓνα δεδομένο σύστημα σχέσεων ποὺ μηχανικὰ ἀναπαράγεται. Ἀντίθετα, εἶναι ἔργο τῆς διαπλοκῆς τῆς ἀναγκαιότητας μὲ τὴν ἐλευθερία ποὺ ὑποδηλώνει ἓνα σύστημα σχέσεων ποὺ ἡ δόμηση, ἀναδόμηση ἢ ἀποδόμησή του εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς δυναμικῆς κίνησης.

Αὐτὸ τὸ πρωτοφανὲς παράδειγμα ἱστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ἀντὶ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι θεμελιώνει μιὰ ὁμαλὴ ἐπιστήμη ποὺ ὑπόκειται σὲ παραπέρα ἀποσαφήνιση καὶ προώθηση, μὲ τὴν ἐπεξεργασία νέων παραδειγμάτων ἱκανῶν νὰ τὴ διορθώσουν, νὰ τὴν ἀνανεώσουν ἢ ἀκόμη καὶ νὰ τὴ μετασχηματίσουν, θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐμπειριστὲς καὶ θετικιστὲς σὰν μιὰ αἰρετικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἥδη ἰσχύουσας κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Πολὺς κόπος καὶ χρόνος ξοδεύτηκε σὲ μιὰν ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ ἢ κατὰ ποὺ ἀνέστειλαν τὶς προσπάθειες τοῦ ἐπιστημολόγου νὰ ἐμβαθύνει στὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀργὰ ἢ γρήγορα ἔρχεται ἀντιμέτωπος σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔρευνα σ' αὐτὸ τὸ πεδίο.

Ἀλλὰ ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη ποὺ θεμελιώνει ὁ Marx, ξεπερνώντας καὶ μετασχηματίζοντας τὸν γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ, ἀποτελεῖ ἓνα καινούριο τύπο ἐπιστήμης. Δὲν προϋπῆρχε. Αὐτὸ ποὺ προϋπῆρχε τῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας τοῦ Marx ἦταν μιὰ ἀνιστορικὴ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ποὺ συναρτοῦσε τὴ θεμελίωσή της μὲ τὴν ἀναγωγή της στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Αὐτὴ ἡ ἀνιστορικὴ μηχανιστικὴ ἐπιστήμη κινουῖταν στὸν κύκλο ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς ποὺ θεσμοθέτησε ἡ προκαντιανὴ ἐμπειρικὴ γνωσιοθεωρία, μὴ ἔχοντας ἀκόμη πλήρη εἰκόνα τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς. Τὴν ὑπερβατολογικὴ λογικὴ ὥστόσο, ὅπως ἔδειξε ὁ Kant, ὄχι μόνο δὲν τὴν ἀγνοοῦσε ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ, ἀλλὰ λειτουργοῦσε στὴ βάση της. Ἦταν φυσικὸ ὥστόσο μιὰ ἐπιστήμη ποὺ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τοὺς τρόπους μιᾶς ἄλλης μὲ ριζικὰ διαφορετικὸ ἀντικείμενο, νὰ ὑπάρχει σὲ μιὰ σχέση ὑστέρησης ὡς πρὸς αὐτήν.

Μ' ὅλα τὰ παραπάνω βέβαια, δὲν ἐννοῶ ὅτι ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη τὴν ὁποία ἐγκαινιάζει ὁ Marx ἀνοίγοντας τὸν κύκλο παραγωγῆς-ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς μέσα στὸν ὁποῖο ἥδη λειτουργοῦσε ἡ νευτωνικὴ φυσικὴ, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ εὐθυγραμμίζεται μὲ τὰ πεπραγμένα τῆς τελευταίας. Ἦδη για νὰ θεμελιωθεῖ, προ-απαιτοῦσε τὴν ἐπεξεργασία ἐννοιῶν καὶ κατηγοριῶν ἀνάλυσης ποὺ ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ ἀκόμη καὶ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴν ἔχει λόγους νὰ ἐπεξεργαστεῖ, καθὼς συνέχιζε νὰ ἀντιμε-

τωπίζει το αντικείμενό της με μηχανιστικό τρόπο.

Αυτές οι νέες κατηγορίες ανάλυσης, όπως είπαμε, ήταν καρπός της αντι-καρτεσιανής επανάστασης που συντελέστηκε πρώτα στο πεδίο της γνωσιοθεωρίας και άνοιξε το δρόμο για τη συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης. "Ας το ξαναπούμε, το γεγονός ότι αποσιωπήθηκε δεν αλλάζει τα πράγματα.

Βέβαια, ο κύκλος παραγωγή-επαγωγή-παραγωγή που εγκαινιάζει ο Marx συνεπάγεται την κατασκευή ενός μοντέλου που εξεικονίζει την ιστορικο-κοινωνική πραγματικότητα με τη μορφή μιᾶς δομῆς που προέκυψε μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές, φορεῖς τῶν ὁποίων δὲν εἶναι οὔτε ἡ φύση οὔτε τὸ πνεῦμα, οὔτε οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ οἱ μηχανισμοὶ ποὺ στήνουν μέσα ἀπὸ τὴ δράση τους. Δὲν μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε μὲ ἀνάλογους ὅρους τὴ φύση καὶ παραπέρα τὸ σύμπαν. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν οἰκολογικῶν καταστροφῶν, μπορούμε τὸ πολὺ πολὺ ἴσως νὰ σκεφτοῦμε τὸν πλανήτη γῆ μὲ τοὺς ὅρους μιᾶς φυσικῆς δομῆς ποὺ ὑπονομεύουν αἰτιώδεις δυνάμεις ποὺ ἀποκαλύπτονται μέσα ἀπὸ τὶς πρακτικὲς τους ὡς ἐξω-γῆινες, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ σχέση τους μὲ τὴ φύση ἔτσι ὅπως αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ τὶς πρακτικὲς ποὺ τὶς ὑπαγορεύουν.

Φυσικά, ἡ ἱστορία τῆς ιστορικῆς επιστήμης δὲν σταματᾷ μὲ τὴ θεμελίωσή της, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Θὰ ἀκολουθήσουν ἔκτοτε προσπάθειες παραποίησής της ἢ παράκαμψής της ποὺ ὑπακούουν ὅλες σὲ ἐξω-θεωρητικὲς παραμέτρους. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ συγκρότησή της ὑπῆρξε σκανδαλό γιὰ τὴν παραδεδομένη καὶ κατεστημένη πιά μέσα στὸν 19ο αἰῶνα ἀντίληψη περὶ «ἐπιστημικότητας». Τὴ συνείδηση τοῦ σκανδάλου ποὺ προκάλεσε φάνηκε νὰ ἔχει περισσότερο ἢ ἴδια καί, εὐαίσθητη στὶς ἀπόπειρες ἀποκλεισμοῦ της ἀπὸ τὸ κατεστημένο ἐπιστημονικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, θὰ ἀντισταθεῖ σ' αὐτές. Οἱ πρόλογοι ποὺ ἀφιερώνει ὁ Engels ἀλλὰ καὶ ὁ Marx στὶς διάφορες ἐκδόσεις τῶν τόμων τοῦ *Κεφαλαίου*, ποὺ βλέπουν τὸ φῶς στὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, μαρτυροῦν μιὰ τέτοια εὐαισθησία. Κάθε φορὰ στὴ συνέχεια ποὺ ἡ νέα αὐτὴ ἐπιστῆμη θὰ ἐπιχειρήσει νὰ προσαρμόσει τὶς δικές της μεθοδολογικὲς καὶ θεωρητικὲς ἀνακαλύψεις στὸν ἄκρατο ἐπιστημονισμό ποὺ διακατέχει τὸ κυρίαρχο θετικιστικὸ μοντέλο, θὰ τὸ κάνει σὲ βάρος τῆς δικῆς της ἀντίληψης περὶ «ἐπιστημικότητάς» της ποὺ τῆς ἐπιβάλλει νὰ γενικεύει, στὴ βάση ὅχι μόνον ἐξειδικευμένων προσδιορισμῶν ἀλλὰ καὶ διαφορικῶν ἀναλύσεων. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ποὺ θὰ σημάδεψουν τὸν μαρξισμό στὴν κατοπινὴ ἱστορία του, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη παλινδρομεῖ σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ποὺ τῆς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσει νόμους μὲ γενικευμένη ἰσχὺ, ἀνάλογους μὲ αὐτοὺς ποὺ ὑπαγόρευε, ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ παγκόσμιου ντετερμινισμού. Ἡ παλινδρόμηση αὐτὴ θὰ ἐντείνει φυσικὰ τὴν τάση ἀμφισβήτησης τῆς ἐγκυρότητας τῆς γνώσης ποὺ παράγεται στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας, ὅχι μόνο στὴ μαρξικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ θετικιστικὴ ἐκδοχὴ της.

Θ' ακολουθήσουν όμως και προσπάθειες αφομοίωσης, διόρθωσης και διεύρυνσης της ιστορικής επιστήμης που ἐγκαινιάζει ο Μάρξ, στο πλαίσιο κριτικών προσεγγίσεων που συμβάλλουν στη συνεχή απο-ιδεολογικοποίηση της γνώσης που παράγεται στο πεδίο της.

Εκινώντας από το β' μισό του αιώνα μας, θα πρέπει να εξετάσει κανείς όσο πιο διεξοδικά γίνεται τις κριτικές που άσκησαν στη θεωρία της 'Ιστορίας του Marx, ο Καστοριάδης, ο Foucault και ο Habermas. Δεν είναι της ώρας. 'Ως ένα σημείο, το κάναμε στο βιβλίο μας ο Διαμελισμός του λόγου και η νεωτερική σκέψη. 'Εδώ θα περιοριστούμε να επισημάνουμε ότι οι κριτικές αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα να διευρύνουν τον όριζοντα της έρευνας και ν' αναδείξουν διαστάσεις του ιστορικού πράττειν, όπως το ποιεῖν, το λέγειν, φαινόμενα επικοινωνίας και εξουσιασμού που οι μαρξικές αναλύσεις, στραμμένες σχεδόν εξ' ολοκλήρου στις διαδικασίες παραγωγής, φάνηκε να περιθωριοποιούν.

'Αλλά η κριτική αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν πού δίνει τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἐπεξεργασία νέων κατηγοριῶν ἀνάλυσης τῶν ιστορικῶν φαινομένων, πέρα ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ της στηρίγματα στὴν τρέχουσα ἐπιστημονικὴ γνώση, εἶναι τὸ ἐξαγόμενο τοῦ διαλόγου πού ἀνοιξαν ὁ καθένας μέσα ἀπὸ τὸ δικό του ὕψος, τὴ δική του κουλτούρα καὶ τὴ δική του πολιτικὴ τοποθέτηση μὲ τὸ παρὸν πού ὀρίζει τὸ β' μισὸ τοῦ αἰῶνα μας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, οἱ ἀπόψεις πού διαμορφώνουν γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας εἶναι προϊόν συντονισμοῦ γνωστικῶν καὶ ἀξιολογικῶν ἐνεργειῶν.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς εἶναι καρπὸς συντονισμοῦ γνωστικῶν καὶ ἀξιολογικῶν ἐνεργειῶν δὲν μειώνει τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τους. Ὑπογραμμίζει ἀπλῶς τὸν διαφοροποιημένο χαρακτήρα πού ἀποκτᾷ ἡ ιστορικὴ ἐπιστήμη, ὅταν γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς λογικῆς της καὶ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν μεθόδων της, καθοριστικὸ ρόλο δὲν παίζει τὸ γνωστικὸ Ὑποκείμενο καθ'αυτὸ ἢ ἀναδιπλασιασμένο μέσα στὸν καθρέφτη τῶν παραστάσεων πού ἔχει σχηματίσει γιὰ τὸν ἐαυτό του, μὲ βάση τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ του σὲ ἄλλους τομεῖς, ἀλλὰ ἡ σχέση του μὲ τὸ συγκεκριμένο γνωστικὸ ἀντικείμενο. Ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι καθοριστικὴ, τόσο καθοριστικὴ μάλιστα ὥστε χρειάζεται ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη κάθε φορὰ πού παράγει γνώση, νὰ ξανασκέφτεται μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα της, τίς γνωστικὲς της διαδικασίες. Καὶ νὰ τίς κρίνει.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, κάθε γνώση πού παράγεται στὸ πεδίο τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης συνεπάγεται παραπέρα κριτικὴ ἀντιμετώπιση ὅλων τῶν ὁρων πού τὴν κατέστησαν δυνατὴ.

"Ὅταν ἐπομένως ἀντιμετωπίζουμε τὴν ιστορικὴ ἐπιστήμη μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς αὐτοσυνειδησίας της, δεχόμαστε ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐμπλοκὴ της σὲ ἐπ᾽ αλληλῆς κριτικὲς ἀναλύσεις, στὸ πλαίσιο μιᾶς διαδικασίας συνεχοῦς ἀπο-ιδεολογικοποίησης τῆς γνώσης πού παράγεται στὸ πεδίο της.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Th. Adorno, *Negative Dialectics*, Νέα Υόρκη 1973.
 L. Althusser, *Lire le Capital*, τ. 1-2, Παρίσι 1965.
 Α. Άλτουσσέρ, *Για τὸν Μάρξ*, Ἀθήνα 1978.
 Χάινα "Αρεντ, *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση*, Ἀθήνα 1985.
 G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, Παρίσι 1936.
 G. Bourdieu - H. Martin, *Les écoles historiques*, Παρίσι 1983.
 Α. Δελγιώργη, *Ὁ κριτικός Μάρξ 1843-44*, Ἀθήνα 1985.
 Α. Δελγιώργη, *Ὁ διαμελισμός τοῦ λόγου καὶ ἡ νεωτερικὴ σκέψη, ἀπὸ τὸν Κάντ στὸν Κα-
 στοριάδη*, Θεσσαλονίκη 1991.
 M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Παρίσι 1969.
 M. Foucault, *L'ordre du discours*, Παρίσι 1984.
 M. Foucault, «Nietzsche, History, Genealogy», *The Foucault Reader*, 1984.
 G. Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie*, τ. 1-2, Παρίσι 1963.
 G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Παρίσι 1962.
 Μ. Χορχέιμπερ, *Παραδοσιακή καὶ Κριτική Θεωρία στὸ Φιλοσοφία καὶ κοινωνικὴ κριτική*,
 Ἀθήνα 1984.
 J. Habermas, *Knowledge and Human Interests*, Λονδίνο 1972.
 J. Habermas, *Théorie de l'agir communicationnel*, τ. 1-2, Παρίσι 1987.
 «History and Post-modernism» στὸ *Past and Present*, 1991, 1992, ἀρ. τεύχ. 133, 135.
 Γ.ν. Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ιστοριογραφία*, Ἀθήνα 1991.
 Th. Kuhn, *Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη 1981.
 Κ. Καστοριάδης, *Ἡ φαντασιακὴ θέσμιση τῆς κοινωνίας*, Ἀθήνα 1985.
 Κ. Καστοριάδης, *Τὰ σταυροδρόμια τοῦ λαβυρίνθου*, Ἀθήνα 1991.
 Κλ. Λεβί-Στρώς, *Ἡ ἄγρια σκέψη*, Ἀθήνα 1977.
 M. Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge*, Λονδίνο 1977.
 J. Piaget, *Biology and Knowledge*, Λονδίνο 1975.
 K. Popper, *The Poverty of Historicism*, Λονδίνο 1965.
 Δ. Σαρδέλης - Τ. Κυπριανίδης, *Ἡ δυναμικὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, Ἀθήνα
 1983.
 J. E. Toews, «Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Mean-
 ing and Irreducibility of Experience», *American Historical Review* 92, 4 (Ὀκτ.
 1987).
 P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire?*, Παρίσι 1970.